

Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Gulât Düşüncesindeki Yeri ve Nusayrî Geleneğe Etkisi

Mufađđal b. 'Umar al-Ju'fi: His Role to the Ghulât Thought and Influence on the Nuşayrî Tradition

Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, History of Islamic Sects

Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-0046-2761>

reyhan.erdogdubasaran@hbv.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 07.05.2025

Kabul | Accept: 19.06.2025

Yayın | Publish: 30.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1694969>

Atıf | Cite As

Erdoğan Başaran, Reyhan. "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Gulât Düşüncesindeki Yeri ve Nusayrî Geleneğe Etkisi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2025), 47-65.

<https://doi.org/10.18403/emakalat.1694969>

Not | Note

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 123K109 Numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.
This study was supported by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under the Grant Number 123K109. The author thanks to TUBITAK for their support.

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 123K109 Numaralı proje ile desteklenmiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This work was supported by the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK) with project number 123K109.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, kendisine atfedilen risaleler ve nakiller aracılığıyla, hicri II. yüzyılda ortaya çıkan gulûv içeren görüşlerin aktarımında etkili olan isimlerden biridir. Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî kaynaklar, Mufaddal b. Ömer'in Küfe'de imamlar etrafında yaygınlık kazanan gulûv merkezli öğretiyi temsil ettiği konusunda ortak temalar barındırır. Ne var ki söz konusu kaynaklar, Mufaddal'ın tarihsel kimliği ve itikadi görüşleri noktasında birbirinden ayrılan rivayetler de nakleder. Sünnî fırak literatüründe Mufaddal ile ilgili olumlu bir anlatı yer almamakla birlikte o, gâli fırkalar içinde sınıflanan Mufaddaliyye isimli bir fırkanın lideri olarak aktarılır. İsnâaşerî kaynaklarda ise Mufaddal ile ilgili övgü ve yergi içeren rivayetler bir arada yer alır. Nusayrî metinlerinde ise Mufaddal, batınî itikadi öğretinin köklerinin kendisine dayandırıldığı önemli bir alim olarak övülür. Tanrı'nın tecelli etmesi, *Enzâi* surette görünmesi, *Ma'nâ-İsim-Bâb* öğretisi, *Nidâ* uygulaması ve tenâsüh gibi teolojik olguların yer aldığı *Kitâbu'l-usûs*, *er-Risâletu'l-Mufaddaliyye*, *Kitâbu's-srât* ve *Kitâbu'l-hefti's-şerif* gibi Mufaddal'a atfedilen eserler ve nakiller Nusayrî şeyhleri tarafından doktriner otorite olarak benimsenmiştir. Mufaddal b. Ömer'e atfedilen gulûv içerikli nakiller farklı râvi zincirleri ile Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî tarafından Nusayrî mezhebinin inanç sistemine aktarılmıştır. Bu makale, Mufaddal'ın Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî kaynaklarındaki sunumunu ve kendisine isnat edilen risalelerin ve rivayetlerin gulât düşüncenin naklindeki yerini analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Mufaddal b. Ömer, Gulât, İsnâaşerî, Nusayrî.

Abstract

Mufaddal b. 'Umar al-Ju'fi stands as a pivotal transmitter of 2nd/8th century *ghulûv* ideologies through an extensive corpus of doctrinal treatises and narrations ascribed to him, which preserve *ghulât* (extremist) doctrines. Sunnî, Twelver Shî'î and Nusayrî sources converge in depicting Mufaddal as a principal exponent of the *ghulât*-oriented doctrines that became prevalent around the Imams in Ku'fa. However, these sources also report differing accounts concerning his historical identity and theological views. The Sunnî sectarian literature contains no positive narratives about Mufaddal while portraying him as the leader of a *ghulât* faction called the Mufaddaliyya. Twelver Shî'î sources, however, present mixed traditions containing both praise and criticism. Nusayrî traditions revere Mufaddal as a foundational scholar central to their core doctrines. Works attributed to Mufaddal - including *Kitâb al-Uşûs*, *al-Risâla al-Mufaddaliyya*, *Kitâb al-Sirât* and *Kitâb al-Haft al-sharîf* - which contain theological concepts such as divine *tajallî* (*zuhûrât*), the *Enzâ'i* manifestation, the *Ma'nâ-İsm-Bâb* doctrine, the *Nidâ'* practice, and metempsychosis (*tanâsukh*), were adopted by Nusayrî shaykhs as doctrinal authorities. Hamdân al-Khasibî incorporated the extremist (*ghulât*) narrations ascribed to Mufaddal into Nusayrî belief through different constructed chains of transmission. This article examines the conflicting representations of Mufaddal b. 'Umar in Sunnî, Twelver Shî'î, and Nusayrî sources, while also analyzing the role of the treatises and narrations attributed to him in the transmission of *ghulât* thought.

Keywords: History of Islamic Sects, Mufaddal b. 'Umar, Ghulât, Twelver Shî'î, Nusayrî.

Giriş

Hicri II. yüzyılın ilk yarısında Küfe'de etkin olan gulât öğretinin önde gelen temsilcilerinden biri kabul edilen Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi; Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî kaynaklarda ismine yer verilen tartışmalı bir şahsiyettir. Kendisinden daha ziyade Ebû Abdullah, Ebû Muhammed¹ ve Ebû'l-Hayrat² künyeleriyle söz edilmektedir. Memleketine ve kabilesine nispetle el-Kûfi ve el-Cu'fi nisbeleriyle de anılan Mufaddal'ın doğum tarihi ve yeri, ailesi, nesebi ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Necâşî'nin *er-Ricâl* adlı eseri ile Tûsî'nin *Ricâl*'inde Mufaddal, el-Cu'fi ve el-Kûfi nisbeleriyle kaydedilmiştir.³ Berkî ise *Kitâbu'r-Ricâl*'inde onu "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, Kûfeli bir mevlâdır"⁴ şeklinde zikreder. Mufaddal b. Ömer'in türbesinin Küfe'de bulunması ve hayatının önemli bir bölümünü bu şehirde geçirmiş olması, onun Küfe'de doğduğuna dair yaygın bir kanaatin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁵

Mufaddal'ın ölüm tarihine dair net bir veri bulunmamakla birlikte, farklı fırkaların bu konudaki kanaatleri birbirinden ayrılmaktadır. Sünnî kaynaklar, Mufaddal'ın, Ca'fer es-Sâdık

¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berki, *Kitâbü'r-Ricâl*, ed. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî (Kum: Muesssetu'l-İmam es-Sâdık, 2011/1433), 211, Bab: 461.

² Nusayrî metinlerinde yer alan bir künyedir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî, "Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî, (Lübnan: Dâr li'ecclî-Marife, 2007), 7/375.

³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, ed. Mûsâ eş-Şebîrî ez-Zincânî (Kum: Muesssesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1997), 416, Bab: 1112; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *Ricâli't-Tûsî*, ed. Cevâd el-Gayyûmî el-İsvehânî (Kum: Muesssesetu'n-Neşri el-İslâmî, 1410), 307, Bab: 4530.

⁴ Berkî, *Kitâbü'r-Ricâl*, 211, Bab: 461.

⁵ Hasibî, "Hidâyetü'l-Kübra", 7/375. Mufaddal b. Ömer'e nispet edilen *Tevhîd* isimli eserin basımını gerçekleştiren Muhammed Kazım el-Kutubî, çalışmanın mukaddimesinde, "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi el-Kûfi, hicrî birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın başları arasında Küfe'de doğmuştur." demektedir. Muhammed Kazım el-Kutubî, "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Siratuhu ve Tevhîduhu", *Usul* (1949).

ve Musa el-Kâzım dönemlerinde yaşadığına yönelik nakiller aktarır.⁶ İsnâaşeri kaynaklara göre ise Mufaddal, her iki imamdan da rivayette bulunan önemli râvilerden biridir.⁷ Mufaddal'ın Ali er-Rızâ dönemine şahitlik edip etmediği konusu ise tartışmalıdır. *Ricâlü'l-Keşşî*'de Ali er-Rızâ'nın Mufaddal'ı anarak, ona rahmet okuduğu şu şekilde bir nakil bulunur:

...Bana, Ebû'l-Hasan es-Sani (Ali er-Rızâ) ile birlikte oturan bazı arkadaşları anlattı: 'İmam'ın yanında oturuyorduk. Kalktıklarında onlara dedi ki: 'Ebû Ca'fer'e gidin [muhtemelen İmam Muhammed el-Cevad kastediliyor], ona selam verin ve onunla bir süre sohbet edin.' Topluluk kalktığında İmam bana baktı ve şöyle dedi: 'Allah Mufaddal'a rahmet etsin. O, bundan daha azıyla yetinirdi.'⁸

Bu nakil, Mufaddal'ın İmam Rızâ dönemine [imametine] şahitlik etmediğine dair bir delil niteliğinde kabul edilebilir. *Ricâlü'l-Keşşî*'de geçen başka bir rivayette ise Musa el-Kâzım'ın Mufaddal b. Ömer'in ölüm haberini işittiğinde kendisine rahmet okuduğu ve Mufaddal'ın kendisi için bir baba gibi olduğunu belirttiği nakil bulunur.⁹ Her iki rivayet de Mufaddal'ın Musa el-Kâzım döneminde vefat ettiği yönündeki yaygın kanaati teyit etmekte olup, güncel araştırmalar bunu daha spesifik olarak hicri 180 yılına tarihlendirmektedir.¹⁰

Nusayrî geleneği ise Mufaddal'ı Ali er-Rızâ'nın *bâbı* kabul eder. Buna göre Mufaddal, Ali er-Rızâ'nın imâmet sürecinde yaşamıştır. Nusayrî güncel çalışmalardan birinde ölümü ile ilgili "Daha sonra İmam Rızâ'nın dönemini de idrak eden Mufaddal, onun zamanında vefat etti. Bu, hicri ikinci yüzyılın sonlarına rastlamakta olup, Mufaddal yaklaşık seksen yaşındaydı."¹¹ şeklinde bir nakil bulunur. Sünnî, İsnâaşeri kaynaklarda olduğu gibi Nusayrî kaynaklarda da Mufaddal, Ca'fer es-Sâdık'ın önde gelen râvileri arasında zikredilir. Nusayrî kaynaklarında yer alan bir nakle göre Ca'fer, Mufaddal için, "Babamdan sonra baba gibidir. O, ilmimin hazinesidir, *bâbımdır* ve mahlukatıma karşı bir hüccettir (delildir)."¹² demektedir. Nusayrî itikadının temelini oluşturan *Ma'nâ-İsm-Bâb* öğretisine dair nakillerin çoğu, tarihsel olarak Ca'fer es-Sâdık'a dayandırılır. Mufaddal ise bu rivayetlerin başlıca râvisidir. Mufaddal, Ca'fer'den aktardığı bir rivayette şöyle demektedir: "Allah, peygamberlikten sonra imameti Müminlerin Emiri ve on bir evladına vermiştir. Onları hüccet, ilmin temeli ve sırların koruyucusu kılmıştır. Onlara on iki *bâb* tayin etmiştir. Müminler bu *bâb* vasıtasıyla İmam'ın ilmine ulaşırlar."¹³

Sünnî, İsnâaşeri ve Nusayrî literatürde Mufaddal b. Ömer ile ilgili ortak payda, onun Hattâbiyye'den olduğu yönündeki kanaattir. Mufaddal'ın, Ebû'l-Hattâb'ın öğrencisi ve onun Kûfe'de temsil ettiği bâtinî öğretinin temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Sünnî fırak literatürü Mufaddal'a tabi olanlar için Hattâbiyye'den ayrılan Mufaddaliyye isimli bir fırkadan söz eder.¹⁴ İsnâaşeri literatürde ise Mufaddal'a nispetle Mufaddaliyye isimli bir fırkadan söz edilmemekle

⁶ Ebû'l-Hasan Ali el-Es'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn* (Beyrut, 1980), 100-101. Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, ed. Emir Ali Mehna - Ali Hasan Faur (Beyrut: y.y. 1993), 197.

⁷ Berkî, *Kitâbü'r-Ricâl*, 211, Bab: 461. Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, ed. Seyyid Ahmed Hüseyinî (Beyrut: Müessesetu'l-Alamî lil-Matbu'ât, 2009), 233.

⁸ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 233.

⁹ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 229.

¹⁰ Abdurrahman el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1997), 1171; Mâhir Ahmed Hamis, *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî: Hayâtuhu ve-Fikruhu ve-Eseruhu fî Neş'eti'l-Fikri'l-Bâtinî* (Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 16.

¹¹ Ancak İsnâaşeri kaynaklarda Musa el-Kâzım'a atfedilen "Babadan sonra baba gibiydi... Ama artık huzura erdi." şeklindeki ifade bu çalışmada [hatalı bir şekilde] İmam Rızâ'ya atfedilmiştir. Mufaddal'ın Rızâ'nın imameti döneminde hayatta olduğuna dair herhangi bir ek veri ise sunulmamıştır. el-Kutubî, "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî: Sîratuhu ve Tevhîduhu", 4.

¹² Hasibî, "Hidâyetü'l-kübra", 7/375.

¹³ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, "Kitâbü'l-hefti's-şerîf", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî, (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/385. İmamların sayısının on iki olduğunun belirtildiği Mufaddal'a atfedilen metinler ile onun rivayet zincirinde yer aldığı iki gaybet dönemine dair aktarımlar, bu metinlerin Mufaddal'a aidiyetini şüpheli kılmaktadır. Söz konusu metinlerin ya hicri üçüncü yüzyıl ve sonrasında tarihlenen bir dönemde kaleme alınmış olması ya da itikadî öğretinin nihai haline uygun olarak sonradan eklemeler yapılmış olması muhtemeldir. Mufaddal'a atfedilen metinlerin ona aidiyeti meselesi, metinlerin tahkik sürecinin detaylı olarak inceleneyeceği müstakil bir çalışmada ele alınacaktır. Şii fırkalar ve imamlar hakkında detaylı bilgi için bk. Metin Bozan, "Şii fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamalar Eksenli Bir Deneme)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 6/1 (2004), 21-38.

¹⁴ Es'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn* 78; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 212.

birlikte Mufaddal ile ilgili övgü ve yergi içeren rivayetler bir arada bulunmaktadır.¹⁵ Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî literatürde Mufaddal ile ilgili bir diğer müşterek anlatı ise onun Musa el-Kâzım'ın imametini tasdik eden topluluğun önde gelen figürlerinden biri olması durumudur.¹⁶

Gulât geleneğinde Mufaddal'a atfedilen risâleler, dikkatle incelendiğinde sistematik bir öğreti bütünlüğüne sahip olduğu görülmektedir. Bu metinler, Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî döneminde Nusayrî geleneğine dahil edilerek süreklilik kazanmış ve böylece hicrî II. yüzyıla dayanan gulât öğretinin entelektüel mirası günümüze taşınmıştır. Mufaddal'a atfedilen söz konusu metinler, ayrıca Nusayrî mezhebinin temel doktrinlerini sistematik biçimde ortaya koyan ilk kurucu metinler olarak öne çıkmaktadır. Bunlar şu şekildedir: *Kitâbu'l-usûs*,¹⁷ *er-Risâletu'l-Mufaddaliyye*¹⁸, *Kitâbu's-sırât*¹⁹, *Kitâbu't-tevhid*²⁰, *Kitâbu'l-ihliciyye*²¹, *Kitâbu'l-hefti's-şerîf*²². Mufaddal'ın öğrencisi olan Muhammed b. Sinân'ın Mufaddal'dan naklettiği *Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr*,²³ ve *Kitâbu'l-envâr ve'l-hucub*²⁴, isimli iki risalede Mufaddal'a atfedilen rivayetleri muhafaza etmesi adına önemlidir. *Adâbu Abdi'l-Muttalib*²⁵ isimli Mufaddal'ın torunu Ca'fer b. Muhammed b. Mufaddal'a atfedilen risale ve Hüseyin b. Hârûn el-Bağdâdî'ye nispet edilen *Kitâbu'l bed'i ve'l-iâdeti*²⁶ isimli metinde Mufaddalî geleneği muhafaza etmiş olması sebebiyle önemlidir. Mufaddal'a nispet edilen rivayetlerin nakil zincirinde, aralarında Yûnus b. Zibyân, Safvân b. Yahyâ, Davud b. Kesîr er-Rakkî, Sâlih b. Sehl, el-Kâsım b. Abdurrahmân es-Sayrafi, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Fuzayl b. Kesîr el-Ezrak es-Sayrafi el-Kûfî, Muhammed b. Mufaddal el-Cu'fi ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Sinân ez-Zâhirî²⁷ gibi çeşitli râvilerin bulunduğu

¹⁵ Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 416, Bab: 1112.

¹⁶ Muhammed b. Sinân, "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/20. Küfe'nin Şii gelenek için önemi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Abdul Hasan el-Gaffar, *el-Kuleyni ve'l-Kâfi* (Kum: Muessesut'n-Neşri'l-İslamiyye, 1416/1995) 1/57.

¹⁷ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, "Kitâbu'l-usûs", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Kütübü'l-Aleviyyin el-Mukaddesin*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2008), 9/45-140; Mufaddal b. Ömer, *Kitâbu'l-usûs*, ed. Mâhir Ahmed Hamis, (Merkezi İhyâ lil-Buhus ve'd-Dirasat, 2024).

¹⁸ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, "er-Risâletu'l-Mufaddaliyye", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/9-18.

¹⁹ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, "Kitâbu's-sırât", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/95-166.

²⁰ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, "Kitâbu't-tevhid", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/168-226. Eser gulüvv öğeler barındırmamış olması sebebiyle de diğerlerinden ayrılmaktadır. *Bihârü'l-Envâr*, *Tevhid* ve *İhliciyye*'den söz etmektedir. Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, (Kum: İhyâ el-Kütüb el-İslamiyye, 1430/2009), 33-80; 81-103, Bab:4.

²¹ Mufaddal b. Ömer El-Cu'fi, "Kitâbu'l-ihliciyye", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/227-260. *İhliciyye* gulüvv öğeler barındırmayan bir diğer eserdir. *Ricâlu'n-Necâşî*'de ismen geçmektedir. Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 416, Bab: 1112.

²² Cu'fi, "Kitâbu'l-hefti's-şerîf" 6/289-424. Bedevî, Mufaddal'a atfen yedi risaleye yer vermektedir: *Kitâbu's-sırât*, *Kitâbu'l-ukud*, *Kitâbu'l-usûs*, *Kitâbu'l-eşbâh ve'l-ezille*, *Kitâbu'l-heft*, *Kitâb câmi' el-usûl*, *Kitâbu'l-ferâiz ve'l-hudûd*. el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslamiyyin*, 1171-1185. *Ricâlu'n-Necâşî*'de Mufaddal'a atfedilen 5 kitaptan söz edilmektedir: *Kitâbu ma'f taradallahu ale'l-cevârih mine'l-İmân*, *Kitâbu yevm ve'l-leyle*, *Fekkîr: Kitâb fi bed'i'l-halk ve'l-has ale'l-i'tibâr*, *Vasîyetü'l-Mufaddal*, *İlelî's-şerâi*. Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 416, Bab: 1112. *Kitâbu'l-İmân ve'l-İslâm* gibi Mufaddal'a atfedilen farklı isimlerde eserler de söz konusudur. Kutubî, "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Siratuhu ve Tevhiduhu", 5.

²³ İbn Sinân, "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr", 6/19-64.

²⁴ Muhammed b. Sinân, "Kitâbu'l-envâr ve'l-hucub", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/65-94.

²⁵ Ca'fer b. Muhammed b. Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, "Adâb Abdu'l-Muttalib", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/261-288.

²⁶ Hüseyin b. Harun el-Bağdâdî, "Kitâbu'l bed'i ve'l-iâdeti", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li'ecclîl-Marife, 2006), 6/425-472.

²⁷ Nusayrî kaynaklarında ayrıca Muhammed b. Sinân'a atfedilen *Tevhid* [*Tevhid'i Muhammed b. Sinân*] isimli bir eserinden de söz edilir. Sinân'a atfedilen *Tevhid* isimli bu eser Mufaddal'a atfedilen *Tevhid* isimli risale olabilir. Sinân ile ilgili rivayetlerin de Mufaddal örneğinde olduğu gibi Hasibî kanalı ile Nusayrî geleneğine dahil edildiği metinlerden anlaşılır. Hulûl inancının reddedildiği bir metinde Muhammed b. Sinân ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Ali insanlığın ismidir ve Hasibî ve Muhammed b. Sinân onun nesebidir (onun soyundandır)." Hasan el-Tarbanî el-Cüreyli, "er-Rudûd ale'l-Hulûliyyün", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: El-*

geniş bir isnad ağı göze çarpmaktadır.

Mufaddal b. Ömer hakkında yakın dönemde pek çok çalışma yapılmıştır. Heinz Halm'ın 1978'de yayımlanan *Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts* adlı eseri, Mufaddal'ı ele alan ilk uluslararası kasamalı çalışmadır.²⁸ Mufaddal ile ilgili en kapsamlı çalışma ise Mâhir Ahmed Hamis'in 2012 tarihli *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Hayâtuhu ve fikruhu ve eseruhu fi neş'eti'l-fikri'l-bâtîni* adlı eseridir.²⁹ İki bölümden oluşan bu eserin ilk bölümünde Mufaddal'ın kişiliği ve ona atfedilen kitaplar detaylı bir şekilde irdelenmiştir. İkinci bölümde ise Mufaddal'ın düşüncesinin İslam ezoterik öğretinin teşekkülündeki rolü ele alınmıştır. Mushegh Asatryan'ın 2017'de yayımlanan *Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and Their Beliefs* adlı çalışması, *Heft, Eşbâh ve Ezille* türü metinlere dair analizleriyle önemli bir eserdir.³⁰ Mufaddal'a atfedilen ancak gulûv unsurların yer almadığı bir formda oluşturulmuş olan *Tevhîdu'l-Mufaddal* ile ilgili yakın zamanda birçok çalışma yapılmıştır.³¹ Bu makalede Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî metinlerinde Mufaddal'ın işleniş – ona atfedilen risâleler dikkate alınarak – irdelenmesi, böylece literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Mufaddal'ın gulât düşüncesine katkısı ve ona atfedilen aşırı fikirlerin Nusayrî geleneği içinde günümüze aktarımı bu çalışma kapsamında irdelenecek ikincil temel husustur.

1. Sünnî Fırak Literatüründe Mufaddal

Sünnî fırak literatüründe Mufaddal es-Sayrafi³² ya da Mufaddal b. Ömer isimleri ile anılan Mufaddal'a nispetle Mufaddaliyye isimli bir fırkadan söz edilir. Mufaddal ve taraftarlarının imamlara aşırı tazim göstermeleri ve imamların ilahlığı iddiasında bulunmaları nedeniyle, Mufaddaliyye fırkası Gâliyye içinde sınıflandırılmıştır. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'de Mufaddaliyye 15 fırka olarak tasnif edilen Gâliyye içinde onuncu fırka³³ ve Ebû'l Hattâb'a nispetle teşekkül eden Hattâbiyye içinde ise beşinci fırkadır.³⁴ Konu ile ilgili ifadeler şu şekildedir:

Mufaddaliyye, Hattâbiyye içinde beşinci fırkadır. Liderleri, 'el-Mufaddal' lakabıyla bilinen bir sarraftır. Diğer Hattâbiyye fırkaları gibi onlar da Cafer'in ilah olduğuna inanırlar. Ona nübüvvet ve risalet isnat ederler. Ancak onlar, Cafer'in Ebû'l-Hattâb'tan teberri etmesi nedeniyle Ebû'l-Hattâb'dan uzaklaşmışlardır.³⁵

El-Fark Beyne'l-Fırak'ta Mufaddaliyye, Hattâbiyye içinde dördüncü fırka olarak sınıflandırılmış olmakla birlikte Cafer'in ilahlığına inanan bir grup olarak tanımlanır. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* ile benzer bir formda *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ta da Cafer'in Ebû'l-Hattâb'dan uzaklaşmış olması sebebiyle Mufaddaliyye'nin Ebû'l-Hattâb'dan teberri ettiği

Münazarat ve'l-rudud, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusi (Lübnan: Dâr li'ecle'l-Marife, 2014), 12/49.

²⁸ Heinz Halm, "Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts", *Der Islam* 55 (1978), 219-267.

²⁹ Hamis, *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, Hayâtuhu ve-Fikruhu ve-Eseruhu fi Neş'eti'l-Fikri'l-Bâtîni*.

³⁰ Mushegh Asatryan, *Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and their Beliefs* (London: I. B. Tauris, 2017); Arif Tamir, *Kitabu'l-heft ve'l-ezille*, (Beyrut: el-Matbaatu'l-Kathulikiyye, 1969). Mufaddal ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalardan biri Allame Mitrân olarak bilinen Lübnanlı piskopos Yusuf el-Dibs'e ait olan *el-Câmiu'l-Mufaddal* isimli kitaptır. Muhammed Süleyman Ramazan, *El-Muslimün el-Aleviyyün: et-Ta'rif ve'l-Mu'tekad*, (Suriye/Tartus: y.y. 2015), sf. 1-2.

³¹ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, *Kitabu'l-Fekkir*, ed. Kays el-Attar (İran: Delil Ma, 2006); Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, *Tevhîdu'l-Mufaddal*, ed. Kazım Muzaffer (Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1984); Kutubî, "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi: Siratuhu ve Tevhiduhu".

³² Ticaretle uğraştığı ve kendi döneminde imamlara verilen paraların denetimini/dağıtımını yaptığı belirtilen Mufaddal, sarraflığına referansla es-Sayrafi künyesi ile zikredilmektedir.

³³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, 65-66. Şehristânî Gâliyye için "imamlar hakkında onları yaratılmışların hududundan çıkaracak derecede aşırılık gösterenler, onlarda ilahi özellikler bulunduğuna hükmedenler, bazen imamlardan birini ilaha bazen de ilahı yaratılmışlardan birine benzetenlerdir." demektedir. Bu makale de gulât kavramını bu bağlamda kullanmıştır. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 203. Malatî ise *Tenbih*'te, Gâliyye'yi 'Fırkatu'l-Gâliyye' ismi ile Rafıza içinde tasnif eder. Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*, ed. Muhammed Zeynhum Muhammed Azab, (Kahire: Mektebetu medbuli, 1992), 16.

³⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, 78. Erken dönem gâli fırkalar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Bozan, "Şii fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamalar Ekseni Bir Deneme)". Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 169-200; Ali Avcu, *İslam'ın İlk Marjinalleri: Gulat-i Şia* (Ankara: Fecr, 2020).

³⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, 78.

belirtilir.³⁶ *Et-Tebşîr fî'd-dîn*'de, "Ebû'l-Hattâb, Hasan ve Hüseyin'in oğullarını 'Allah'ın oğulları ve sevgilileri' diye niteler, Ca'fer'i de tanrılaştırırdı. Ca'fer onu lanetleyip kovunca, Ebû'l-Hattâb ilahlık iddiasına başladı."³⁷ şeklindeki ifadeler, Ebû'l-Hattâb ve Ca'fer arasındaki ilişkiler bağlamında ilgili diğer kaynaklarla paralel içerik taşır.

Yukarıda yer verilen ifadelerde görüldüğü üzere Sünnî fırak literatüründe Mufaddal, genellikle Ebû'l-Hattâb'a tâbi olanlar arasında anılır. Ancak İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Ebû'l-Hattâb'ı lanetleyip ondan teberri etmesinin ardından, Mufaddal'ın da ondan uzaklaştığı vurgulanır. *El-Milel ve'n-Nihal*'de ise diğer Sünnî kaynaklardan farklı olarak, Ca'fer es-Sâdık'ın lanetinin Mufaddal'ı da kapsadığı belirtilir. Şehristânî konuyu şu şekilde aktarır: "Hattâbiyye, onun ölümünden sonra çeşitli fırkalara ayrıldı. Bir grup, imametini Mufaddal b. es-Sayrafi'ye geçtiğini iddia etti. Bu grup, Ca'fer'in nübüvvet ve risaletini değil, rabliğini savundu. Bunlar 'Mufaddaliyye' olarak adlandırıldı. İmam Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, bunlarla ilişkisini reddederek hepsine lanet okudu."³⁸

Sünnî kaynaklarda Mufaddal ile ilgili öne çıkan hususlardan bir diğeri ise onun Musa el-Kâzım'ın imâmetini tasdik eden grup içinde zikredilmiş olmasıdır. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'de Rafıza başlığı altında Vâkıfa isimli fırkadan söz edildikten sonra Musa b. Ca'fer'in imâmetini kabul eden bir grup olarak Mufaddaliyye'ye yer verilmiştir.³⁹ Musa b. Ca'fer'in imâmetini kabul etmeleri sebebiyle onlara Mûsâiyye denildiği ancak Mufaddal b. Ömer isimli reislerine nispetle Mufaddaliyye diye bilindikleri belirtilir.⁴⁰ *El-Milel ve'n-Nihal*'de ise "el-Müseviyye ve'l-Mufaddaliyye" (الموسوية والمفضلية) başlığı altında Mufaddaliyye, Musa el-Kâzım b. Ca'fer'in imametini ismen ve nass ile kabul eden bir fırka olarak zikredilir. Buna göre Mufaddal b. Ömer, Zürâre b. A'yen ve Ammâr es-Sebâti, Ca'fer'in ölümünden sonra Musa el-Kâzım'a tabi olanlar arasındadır.⁴¹ İlgili nakil, Mufaddaliyye'nin Musa el-Kâzım'ın imametini nass ile tanıyan bir fırka olduğunu ve Mufaddal'ın bu konuda diğerlerinden ayrıştığını ortaya koymasına adına önemlidir. Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'deki sınıflandırmasında dikkat çekici olan husus, Gâliyye içinde zikrettiği Mufaddaliyye fırkasını, aynı eserde yedi alt fırka olarak tasnif ettiği İmâmiyye içinde de değerlendirmiş olmasıdır. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* ve *el-Milel ve'n-Nihal* gibi önde gelen Sünnî fırak literatüründe yer alan -Mufaddal'ın Ebû'l-Hattâb'tan teberri ettiği ve Musa el-Kâzım'ın imâmetinin nass ile olduğunu benimsediği yönündeki- rivayetler, İmâmî kaynaklarınca da teyid edilmiştir.

2. İsnâaşerî Kaynaklarda Mufaddal

İsnâaşerî literatüründe Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'nin konumuna dair nakledilen rivayetler, belirgin bir metodolojik ikilem sergiler. Mufaddal'ın itibarı, güvenilirliği ve görüşlerine dair müspet ve menfi nitelikte rivayetler bir arada bulunmaktadır. Mufaddal, genellikle 'Ashabu Ebi Abdillâh Ca'fer b. Muhammed'⁴² başlığı altında, Ca'fer es-Sâdık'ın ve Musa el-Kâzım'ın ashâbı arasında yer alır.⁴³ İsnâaşerî geleneğe altıncı ve yedinci imamların rivayetlerinin önde gelen râvileri arasında zikredilen Mufaddal, Musa el-Kâzım'ın imametini tasdik etmiş olması sebebiyle ayrıca önemli görülmüştür. Ali er-Rızâ döneminde yaşayıp yaşamadığına yönelik ise net veriler

³⁶ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *El-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 193.

³⁷ Asatryan, başlarda Ca'fer'in Ebû'l-Hattâb'ı hoş karşıladığını ancak siyasi sebeplerden ötürü onu lanetleyip kendisinden uzaklaştırdığını belirtir. Ancak bu söylemini herhangi bir veriye dayandırmaz. Asatryan, *Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and their Beliefs*, 1.

³⁸ (وزعت طائفة أن الإمام بعد أبي الخطاب مفضل الصيرفي) Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 212.

³⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn*, 100-101. Halm, Mufaddal ile ilgili nakillerin Vâkıfı aktarıncılar aracılığıyla nakledildiğinden söz eder. Mufaddal'a tabi olanların Müseviyye olarak isimlendirilmiş olması durumunu ise Mufaddal'ın Vâkıfa içinde sempati kazanmasında etkili olduğuna delil olarak zikreder. Halm, "Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts", 236.

⁴⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn*, 100-101.

⁴¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 197. "Musa el-Kâzım ortaya çıkıp imametini açıklayınca, Harun er-Reşid onu Medine'den alıp İsa b. Ca'fer'in yanında hapsedti. Daha sonra Bağdat'a nakletti." Yahya b. Halid b. Bermek'in kendisine zehirli hurma yedirdiği ve hapiste iken öldürüldüğü, daha sonra çıkarıp Bağdat'ta Kureyş mezarlığında defnettirildiği aktarılır. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 198.

⁴² Bağdâdî, Berkî'nin *Ricâ'î* ile ilgili yapmış olduğu tahkiki çalışmada ilgili bölümün dipnotunda Mufaddal'ın el-Kâzım'ın (ö. 183 H.) sağlığında iken vefat ettiğini belirtir. Berkî, *Kitâbü'r-Ricâl*, 211, Bab: 461.

⁴³ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 233.

bulunmaz.⁴⁴ İsnâaşeri metinlerde Mufaddal'a atfen 'Mufaddaliyye' isimli bir fırkadan ise söz edilmemektedir. Ne Nevbahtî ne de Kummî Hattâbiyye içinde Mufaddaliyye isimli bir fırkadan söz eder.⁴⁵ İsnâaşeri ricâl eserlerinde Mufaddal'ın Hattâbiyye'den olduğu ve bu sebeple kendisine itimad edilmeyeceğine yönelik nakiller de bulunur.⁴⁶ Kendisi ile ilgili pek çok rivayetin nakledildiği Mufaddal'ın İsnâaşeri gelenekteki rolünü anlamak adına övgü ve yergi rivayetleri ayrı değerlendirilecektir.

2.1. Zem İçeren Nakiller

Mufaddal b. Ömer hakkındaki yergi içerikli rivayetler büyük ölçüde Ca'fer es-Sâdık dönemine aittir. Bu rivayetlerde onun Hattâbilik ile itham edildiği görülmektedir. Mufaddal'ın tenkit edilmesine yol açan bir diğer husus ise, İsmâil b. Ca'fer'e gösterdiği özel bağlılıktır (i'tizâm). Mufaddal ayrıca İsmâil'in imâmetini aktaran rivayetlerin isnadında yer alır.⁴⁷ *Ricâlu'n-Necâşi*'de Mufaddal'ın, mezhebi bozuk, kendisine itibar edilmemesi gereken rivayetleri karışık bir râvi olduğu ve Hattâbî olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple kendisine atfedilen eserlere itibar edilmeyeceği belirtilir.⁴⁸ *Ricâlu'l-Keşşî*'de Mufaddal'ın Hattâbiyye'den olması ve İsmâil b. Ca'fer'e göstermiş olduğu tazim sebebiyle eleştirildiğine yönelik bir rivayet iki ayrı sened ile mevcuttur. Bunlar şu şekildedir: "Cibril b. Ahmed dedi ki: Muhammed b. Yunus, Hammad b. Osman'dan nakletti. Dedi ki: Ebû Abdullah'ın Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'ye şöyle dediğini işittim: "Ey kafir, ey müşrik! Oğlumla (yani İsmail b. Ca'fer) ilişkin nedir?" Sen onunla beraber Hattâbilik yapıyorsun, sonra tövbe etmişsin."⁴⁹ Diğer nakil ise şu şekildedir: "Hamdûveyh b. Nesir şöyle anlattı: Yakub b. Yezid, İbn Ebi Umeyr aracılığıyla Hişâm b. Hakîm ve Hammad b. Osman'dan, onlar da İsmail b. Câbir'den naklettiler; Ebû Abdullah şöyle dedi: "Git Mufaddal'a söyle, ey kafir, ey müşrik! Oğlumdan ne istiyorsun? Onu öldürmek mi istiyorsun?"⁵⁰

Ricâlu'l-Keşşî'de yer alan bir rivayete göre, Mufaddal hakkındaki nakiller Tayyâre el-Gâliyye kitaplarında da bulunmaktadır ve şu şekildedir:

Ebû İsmail (Ebû'l-Hattâb) ile birlikte yetmiş peygamber öldürüldü. Her biri bir peygamber gördü ve onunla birlikte helak oldu. Mufaddal şöyle dedi: Ebû Abdullah'ın (a.s.) huzuruna on iki kişi olarak girdik. Ebû Abdullah (a.s.) bizi selamladı ve bizi peygamberlerin ismiyle çağırdı. Kimimize 'Selamün aleyke ya Nuh', kimimize 'Selamün aleyke ya İbrahim' dedi ve son olarak selamladığı kişiye 'Selamün aleyke ya Yunus' dedi. Akabinde 'Peygamberler arasında tercih yapmayın' diye ekledi.⁵¹

Bu rivayet Mufaddal'ın gâli figürler içinde değerlendirildiğini göstermesi adına önemlidir.

Mufaddal'ın namazı ihmal ettiği ve alkol alanlarla arkadaşlık ettiğine yönelik nakiller⁵² de bulunmakla birlikte, onun bilhassa gulûvv görüşleri sebebiyle eleştirildiği görülmektedir. Ca'fer es-Sâdık'ın, aşırı görüşleri nedeniyle Mufaddal'ı lanetlediği, ondan uzak durulmasını emrettiği ve kendisine tabi olanların da ondan sakınması gerektiğini bildirdiği nakiller bulunur. Bir rivayette, Mufaddal b. Ömer'in Ca'fer es-Sâdık'ın insanların rızıklarını takdir ettiğini iddia ettiği belirtilmektedir. Buna karşılık es-Sâdık rızık ancak Allah'ın takdir ettiğini, kendi çocuklarının yiyecek ihtiyacını karşılamakta zaman zaman zorlandığını belirtmiş ve Mufaddal'a lanet okuyup ondan beri olduğunu dile getirmiştir.⁵³

Farklı bir nakilde ise Mufaddal, Ca'fer es-Sâdık'ın güvenilirliği ile ilgili olumsuz kanaatin oluşmasında etkisi olan gâli figürler arasında zikredilmektedir. Ca'fer es-Sâdık'ın çevresinde

⁴⁴ Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 233.

⁴⁵ Nevbahtî, Ebû'l-Hattâb'ın Ca'fer es-Sâdık tarafından lanetlendiğinden söz eder. Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Firaku's-Şia* (Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 2012), 82-83. Ebû'l-Hattâb ile ilgili detaylı bilgi için bk. Said b. Abdullah el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, ed. Muhammed Cevâd Meşkûr, (Tahran: y.y.1963), 61.

⁴⁶ Necâşi, *Ricâlu'n-Necâşi*, 416, Bab: 1112.

⁴⁷ *Ricâlu'l-Keşşî*'de "... 'Senden sonra İsmail demene ne sebep oldu?' diye sordum. İsmail, 'Bana Mufaddal b. Ömer böyle söylemişti.' dedi." şeklindeki nakil Mufaddal'ın İsmail b. Ca'fer'in imametini tanıdığına yönelik veri sunması adına önemlidir. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 231.

⁴⁸ Necâşi, *Ricâlu'n-Necâşi*, 416, Bab: 1112.

⁴⁹ Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 228-229.

⁵⁰ Keşşî parantez içinde kastedilenin İsmail b. Ca'fer olduğunu belirtir. Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 230. Bu nakiller ayrıca İsmail b. Ca'fer'in gâli gruplarla bağlantı içinde olduğunu ortaya koyması adına önemlidir.

⁵¹ Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 230.

⁵² Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 232-233.

⁵³ Keşşî, *Ricâlu'l-Keşşî*, 230.

uydurma hadis nakleden ve halkı aldatarak maddi çıkar sağlayan kişilerin bulunduğu dair rivayetler mevcuttur. Bu grup içinde Mufaddal b. Ömer, Beyân ve Amr en-Nebâtî gibi isimler yer alır. Söz konusu şahıslar, imamı tanımanın yeterli olduğunu, namaz ve oruç gibi ibadetlere gerek olmadığını iddia etmiş ve bu görüşlerini Ca'fer es-Sâdık'a dayandırmışlardır. Rivayette bu kişiler, Ca'fer es-Sâdık'ın itibarını zedeleyen bireyler olarak tanımlanır.⁵⁴ Mufaddal hakkındaki tenkit niteliğindeki rivayetlerin neredeyse tamamı Ca'fer es-Sâdık dönemine dayanır. İsnâaşerî kaynaklarda da -tıpkı Sünnî kaynaklarda olduğu gibi- onun Hattâbî olduğuna, aşırı görüşler benimsediğine ve Ca'fer'in ondan uzaklaştığına dair rivayetler bulunur.

2.2. Övgü İçeren Nakiller

İsnâaşerî kaynaklarda zem bildiren rivayetler ile birlikte Mufaddal b. Ömer'in Ca'fer es-Sadık'ın güvenilir ashâbından olduğunu, müntesiplerin eğitiminde görevlendirildiğini, mali kaynakların denetimi gibi kritik sorumluluklar üstlendiğini aktaran nakiller de bulunur. Ebû'l-Hattâb'ın ortaya çıkardığı bid'atlere karşı Şiilerin [metinde bu şekilde ifade edilmektedir] Ca'fer es-Sadık'tan kendilerine bir eğitmen tayin etmelerini istemeleri üzerine Ca'fer'in Mufaddal'ı tayin ettiğini belirttiği *Ricâlû'l-Keşşî*'de yer alan bir nakilde şu ifadeler yer almaktadır: “Zira o, Allah ve benim hakkımda asla yalan söylemez. Fakat çok geçmeden Mufaddal'a ve arkadaşlarına iftira attılar. Onun arkadaşlarının namaz kılmadıklarını, şarap içtiklerini, hamam sever olduklarını ve yol kesicilik yaptıklarını söylediler.”⁵⁵ Ca'fer es-Sâdık'ın Muhammed b. Kesîr el-Sekafî'ye Mufaddal ile ilgili ne düşündüğünü sorduğu bir nakilde Sekafî, boynunda bir haç ve belinde bir zırh (kemer) görse dahi Ca'fer es-Sâdık'ın onun hakkında söylediklerini duyduktan sonra Mufaddal'ın doğru yolda olduğunu anlayacağını belirtir.⁵⁶ Mufaddal ile ilgili gerçekleşen olumsuz bir konuşma karşısında Ca'fer es-Sâdık'ın insanları ikaz ettiği bir nakilde es-Sâdık Mufaddal'ı sevdiğini belirtir.⁵⁷ Farklı bir rivayette Kûfe'den bir grubun Ca'fer'e mektup yazarak Mufaddal'ın fasıklarla, hilekarlarla, hamamcılarla, şarap içenlerle arkadaşlık ettiğini şikâyet ettiği belirtilir. Bunun üzerine Ca'fer bir mektup yazar ve mühürlü bir şekilde Mufaddal'a gönderir. Mektup Zûrâre, Abdullah b. Bekir, Muhammed b. Muslim, Ebû Basir ve Haccac b. Zeyd'den oluşan bir topluluk içinde açılır ve mektupta ‘Filanca şeyi al.’ şeklinde ifadeler yer almakta ve Mufaddal, Ca'fer adına bazı malları toplamakla görevlendirilmektedir. Mufaddal topluluğa nasıl yapılması gerektiğini sorduğunda ise topluluk “Bu büyük bir maldır, bir araya gelip düşünelim ve sana getirelim.” şeklinde cevap verir.⁵⁸

Musa el-Kâzım'a isnat edilen rivayetlerin hemen hepsinde, Mufaddal hakkında olumlu bir profil çizildiği gözlemlenmektedir. Mufaddal'ın Kâzım'ın meclisinde bulunduğu, ona bir baba şefkati ile yaklaştığı, onun için taze balık alıp, ayıklayıp yedirdiği yönünde nakiller vardır.⁵⁹ Kâzım'ın Mufaddal'a derin bir sevgi ve saygı beslediğine yönelik nakiller de söz konusudur.⁶⁰ Kaynaklarda, Mufaddal'ın Ca'fer es-Sadık ve Musa el-Kâzım dönemlerinde mali kaynakların toplanması, denetimi ve idaresinden sorumlu olduğuna yönelik birçok nakil bulunur. İlgili rivayetler Mufaddal'ın Şii teşkilatlanmasının finansal boyutundaki kritik rolünü ortaya koyması adına önemlidir. Mushegh Asatryan, Mufaddal'ın itikadî zayıflığına rağmen onunla ilgili övgü mahiyetinde nakilleri Mufaddal'ın İmamlar için faydalı hizmetler sunan varlıklı ve etkili sarraflardan oluşan bir grubun üyeliği ile ilişkilendirmektedir. Asatryan'a göre, imamlar nezdinde ekonomik kaygılar teolojik değerlerin önüne geçmektedir.⁶¹ Ancak İsnâaşerî kaynaklarda Mufaddal'ın imamların mali işlerinden sorumlu tutulduğu hususunda da birbiri ile çelişen nakiller bulunur. Bir tarafta *Ricâlû'l-Keşşî*'de şu minvalde bir nakil bulunur: “Hatta bazen bir adam bir şey getirir, ancak İmam onu kabul etmez ve ‘Onu Mufaddal'a götür’ derdi.” Bu rivayete göre, Musa el-Kâzım kendisine iletilen malları Mufaddal aracılığı ile kabul

⁵⁴ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 231.

⁵⁵ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 232-233.

⁵⁶ Metnin isnadında İshak b. Muhammed el-Basrî (İshâk el-Ahmer) ve Muhammed b. Sinân da yer almaktadır. Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 229.

⁵⁷ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 229. Aynı rivayet râvi zincirinde değişikliklerle birlikte ikinci kez geçer. İlgili metnin senedinde de Ebû Yakub İshak b. Muhammed el-Basrî ve Muhammed b. Sinân yer alır. Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 229.

⁵⁸ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 232.

⁵⁹ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 233.

⁶⁰ Keşşî, *Ricâlû'l-Keşşî*, 229.

⁶¹ Asatryan, *Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and their Beliefs*, 78.

etmektedir.⁶² Ancak aynı eserde farklı bir rivayette ise Musa el-Kâzım'ın, "Mufaddal hakkında Yahudi veya Hristiyan olduğunu ve senin işlerini yürüttüğünü söylüyorlar." şeklindeki iddiayı reddettiği ve belirtilen şahsın kendisi ile herhangi bir ilişkisinin olmadığını belirttiği nakledilir.⁶³ Mufaddal b. Ömer'in İmamların mallarının denetiminden sorumlu olduğuna dair birbiriyle çelişkili rivayetlerin varlığı, onun bu görevi üstlenip üstlenmediği konusunda şüpheyandırmaktadır. Mufaddal hakkındaki övgü içerikli nakillerin 'ekonomik kaygıların teolojik değerlerin önüne geçmesi' ile ilişkilendirilmesi sıkıntılıdır. Bu bağlamda yergi niteliğindeki rivayetleri nasıl değerlendirmek gerekir? Mufaddal'ın sarraflık mesleği, Sünnî, İsnâaşerî ve Gulât metinlerinde ortak bir anlatıdır ancak İmamların mallarını denetlediği hususundaki rivayetler arasında tutarsızlık bulunmaktadır. Bu durumda esas olan, övgü içerikli nakillerin hangi tarihsel ve mezhebi bağlamda ortaya çıktığını tespit ederek buna uygun bir değerlendirme yapmaktır.

Hicrî dördüncü yüzyılın sonunda ve beşinci yüzyılda yazılmış olan İsnâaşerî kaynaklarda Mufaddal ile ilgili olumlu nakillerde bir artış olduğu görülür. *El-İrşâd fî Ma'rifeti Hucecillâhi ale'l-İbâd* isimli eser buna örnek gösterilebilir. Şeyh el-Mufid (ö. 413/1022) eserinde güvenilir ve salih fakihlerden biri olarak tanımladığı Mufaddal'ı Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu Musa el-Kâzım'ın imametne dair açık nasları aktaran sika râviler arasında saymaktadır.⁶⁴ Mufid ayrıca Mehdi'nin zuhuru ve zuhurundan sonra gerçekleşecek olaylar ile ilgili Mufaddal kanalı ile Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen pek çok nakil aktarmaktadır.⁶⁵ Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Kitâbu'l-Gaybe*'sinde olduğu gibi Gaybet literatüründe de Mufaddal'ın İmamların gaybetiyle ilgili rivayetlerin senedinde sıkça yer aldığı görülmektedir. Musa el-Kâzım'ın kendisine gönderilen malları Mufaddal aracılığıyla kabul ettiği,⁶⁶ İsmail b. Ca'fer'in de bulunduğu bir mecliste Ca'fer es-Sâdık'ın Musa el-Kâzım'ın imametini tayin ettiği,⁶⁷ Kâzım'ın imamet döneminde yaşayacağı zorlukların anlatıldığı,⁶⁸ Mehdi'nin iki gaybeti,⁶⁹ Kâim'in zuhurunun gecikme sebepleri,⁷⁰ zuhurunun mahiyeti ve önemi ile ilgili Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen birçok rivayetin de yine Mufaddal kanalı ile nakledildiği görülür.⁷¹ Geç dönem İsnâaşerî kaynaklarında, erken dönem ricâl ve gaybet literatüründe rastlanmayan gulûv unsurlar içermeyen; Tanrı'nın zatı, sıfatları, mahiyeti ve keyfiyetine dair - Mufaddal rivayet zinciriyle Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen- teolojik içerikli nakiller yer alır. Meclisî'nin (öl. 1110/1698 [?]) *Bihârü'l-Envâr*'ında Allah'ın zatı, keyfiyeti, isimleri ve sıfatları ile ilgili birçok nakil bulunur.⁷²

Mufaddal hakkındaki övgü ve yergi içeren rivayetlerin İsnâaşerî temel kaynaklarında bir arada yer alması, güncel literatürde onun şahsiyeti ve konumuyla ilgili farklı yorum ve değerlendirmelere yol açmıştır. Halm, Keşşî'nin *Ricâl*'inde kendisine yönelik medh içerikli nakillerin, isnâd sürekliliğinden yoksun olduğunu belirtir.⁷³ Hamis, Mufaddal hakkındaki övgü içerikli nakilleri 'uydurma rivayetler' kategorisinde değerlendirmiştir.⁷⁴ Muhammed Kazım el-Kutubî, Mufaddal ile ilgili zem bildiren nakilleri imamların takiiye prensibi çerçevesinde

⁶² Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 233.

⁶³ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, 233.

⁶⁴ Metinde ismi zikredilen diğer râviler ise şu şekildedir: Maaz b. Kesir, Abdurrahman b. Haccac, Feyz b. Muhtar, Yakub es-Serrac, Süleyman b. Halid, Safvan el-Cemal. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî, *el-İrşâd fî ma'rifeti huceci'l-llahi ale'l-ibâd*, (Kum: Darü'l-Müfid, 1431/2009-2010). 2/216.

⁶⁵ Ukberî, *el-İrşâd*, 2/381; 386-387.

⁶⁶ Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, ed. Abdullah Taherânî - Ali Ahmed Nasih (Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslamiyye, 2000), 347.

⁶⁷ Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, 49-50. *Kitâbu'l-gaybe*'de Mufaddal'ın Ca'fer es-Sâdık'ın yakın çevresinde yer aldığını ve güvenilir râvilerinden biri olduğunu ortaya koyan çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, 49-50; 57-58; 60-61; 161-162; 164; 167-168; 172; 337-338; 346-347; 357; 467-468.

⁶⁸ Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, 57-58. Abbasoğullarının Musa el-Kâzım'a yaşatacakları zorluklarla ilgili Mufaddal'ın râvi zincirinde olduğu farklı nakiller de söz konusudur. Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, 60-61.

⁶⁹ Tûsî, *Kitâbu'l-gaybe*, 161-162. Gaybet ile ilgili detaylı bilgi için bk. Cemil Hakyemez, "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2008), 9-25. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343992>.

⁷⁰ Tûsî, *Kitâbu'l-Gaybe*, 172.

⁷¹ Tûsî, *Kitâbu'l-Gaybe*, 164; 357.

⁷² Enver Gani el-Musevî, *Sahîhu Bihârü'l-Envâr* (Daru'l-Egvâs li'n-Neşri, 2021), 121-122.

⁷³ Halm, "Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts", 219-267.

⁷⁴ Hamis, *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, Hayâtuhu ve-Fikruhu ve-Eseruhu fî Neş'eti'l-Fikri'l-Bâtınî*, 12.

söylemiş olduklarını belirtir. Konu ile ilgili ifadesi şu şekildedir: “İmam, bu tür davranışları, arkadaşlarına duyduğu merhametten dolayı yapmış, onların durumunu gizleyerek kötülüklerle maruz kalmalarını engellemeye çalışmıştır.”⁷⁵ Kays el-Attar, rivayetlerin isnâd zincirlerine dair metodolojik bir tahlil yapmaksızın, salt medih niteliğindeki nakilleri öne çıkarmakta ve Mufaddal’ın üç İmam’ın tüm bu övgülerine mazhar olduğunu belirtir.⁷⁶ Ancak İsnâaşerî ricâl eserlerinde Mufaddal’ın Ali er-Rızâ’dan [Rızâ’nın Mufaddal’a rahmet ettiği nakil dışında⁷⁷] doğrudan hadis naklettiğine dair bir rivayet kayıtlı değildir. Attar, “Sadık’a isnat edilen yergi içerikli rivayetler, bizzat kendisine muhalif gruplar tarafından kasıtlı olarak üretilen iftira niteliğindeki söylemlere dayandırılır.”⁷⁸ diyerek aynı literatür içinde yer alan övgü kabilinden nakilleri kabul etmekte ancak zem bildiren ifadeleri gerekçelendirmeden reddetmektedir.

Rivayetlerde görüleceği üzere bir yanda Mufaddal hakkında -Hattâbiyye’den olduğu, İsmâil’in imametini desteklemesi, gulüvv fikirleri, Ca’fer es-Sâdık’ın ondan uzaklaşması, metrûk rivayetleri ve şahsî yaşantısına yönelik cerh iddiaları gibi- çeşitli tenkitler mevcuttur. Öte yandan aynı literatürde Mufaddal, Ca’fer’in güvenilir râvilerinden biri olarak anılmakta; Ca’fer’e tabi olanların eğitimi, Musa el-Kâzım’ın imametinin tasdiki ve mali kaynakların yönetimi gibi önemli görevler üstlendiğine dair olumlu rivayetler bulunmaktadır. Ancak övgü niteliğindeki nakillerde dikkat çeken hususlardan biri bu nakillerde dahi Mufaddal’ın toplumdaki kötü şöhretine atıf yapıldığına yönelik ifadelerin bulunması durumudur. İmam Ca’fer’in onu akladığına dair ifadeler bulunsada, ricâl metinlerinde yer alan nakillerin ekseriyeti onun Kûfe’deki olumsuz imajını teyit etmektedir. Üstelik bu rivayetler, - İshak el-Ahmer ve Muhammed b. Sinân gibi -gulüvv [aşırılık] yanlısı râviler ve sened problemleri [râvi zincirlerindeki kopukluk] nedeniyle tenkide açıktır. Ancak, Mufaddal’ın Musa el-Kâzım’ın imâmetinin tasdikinde ve gaybet rivayetlerinin naklindeki merkezi rolü, geç dönem İsnâaşerî kaynaklarında kendisiyle ilgili olumlu rivayetlerin daha fazla yer bulmasıyla ilişkilendirilebilir.

3. Nusayrî Kaynaklarında Mufaddal

Nusayrî geleneğe göre Mufaddal b. Ömer el-Cu’fi, Ali er-Rızâ’nın *bâbıdır*. Mufaddal’ın oğlu Muhammed b. Mufaddal ise Muhammed el-Cevad’ın *bâbıdır*. Klasik Nusayrî metinlerinde Mufaddal’ın es-Sâdık, el-Kâzım ve er-Rızâ dönemlerine şahitlik ettiği ve onlardan nakillerde bulunduğu görülür. Ancak Mufaddal, metinlerde daha ziyade talebesi olduğu es-Sâdık’dan yapmış olduğu nakillerle öne çıkar. O, es-Sâdık’ın güvenilir râvisi ve ona atfedilen gulüvv fikirlerin aktarıcısıdır. Nusayrî geleneğin kendisinden istifade ettiği Mufaddal’a atfedilen *Kitâbu’l-usûs*, *er-Risâletu’l-Mufaddaliyye*, *Kitâbu’s-sırât*, *Kitabu’t-tevhid*, *Kitabu’l-ihliciyye*, *Kitâbu’l-hefti’s-şerîf* risalelerinin *Kitâbu’l-usûs* dışındakilerin tamamı Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilen nakilleri aktarmaktadır. *Kitâbu’l-usûs* ise tarihsel olarak Ali er-Rızâ’ya dayandırılmaktadır. Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen “Seni ilmimin birliği için bir *bâb* kılacağım.”⁷⁹ şeklindeki metinsel ifadeler ise Mufaddal’ın *bâblığının* doğrudan imam tarafından tayin edildiğini aktarması adına önemlidir.

Nusayrî şeyhlerine atfedilen metinlerde Mufaddal, Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen öğretileri aktaran önemli bir râvi olarak öne çıkar. Yalnızca seçkin kişilere açıklanmış olan sırrı Mufaddal’ın bildiğini belirten es-Sâdık⁸⁰ Mufaddal için, “Babamdan sonra baba gibidir. O, ilmimin hazinesidir, *bâbıdır* ve mahlukatıma karşı bir hüccettir (delildir).”⁸¹ demektedir. Mufaddal’ın es-Sâdık’tan yaptığı nakiller, Mufaddal’a ait rivayetlerin yer aldığı müstakil bölümlerde bir araya getirilmiştir. Hasan b. Ali b. Şu’be’nin⁸² *Tuhafu’l-’ukûl an Ali’r-Rasûl* isimli eserinde “Mufaddal b. Ömer’in Şiî Topluluğuna Vasiyeti” başlığı altında Mufaddal’ın es-Sâdık’tan yapmış olduğu nakiller ard arda sıralanmaktadır.⁸³ Hamza eş-Şirazi’nin *Kitâbu’t-*

⁷⁵ Kutubî, “Mufaddal b. Ömer el-Cu’fi: Siratuhu ve Tevhiduhu”, 13.

⁷⁶ Cu’fi, *Kitabu’l-fekkir*, 36.

⁷⁷ Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, 233.

⁷⁸ Cu’fi, *Kitabu’l-fekkir*, 41.

⁷⁹ Cu’fi, “er-Risâletu’l-Mufaddaliyye”, 6/18.

⁸⁰ Cu’fi, “er-Risâletu’l-Mufaddaliyye”, 6/9.

⁸¹ Hasibî, “Hidâyetü’l-kübra”, 375.

⁸² Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. el-Hüseyn b. Şu’be el-Harranî el-Halebi.

⁸³ Hz. Peygamber ile başlayıp, Emiru’l Müminin Ali ile ve sonrasında sırasıyla Hasan el-Askerî dahil olmak üzere imamlardan hikmetli sözlerin ve öğütlerin aktarıldığı bölümler arasında Mufaddal’ın nasihatlerine de yer verilmiştir. Bu bölümdeki nakillerin ekseriyeti Mufaddal kanalı ile İmam Ca’fer es-Sâdık’a dayandırılır.

tenbîh'inde de es-Sâdık'tan gelen nakillerin ekseriyeti Mufaddal kanalıyla aktarılır: "Efendimiz Sadık (a.s) Mufaddal b. Ömer'e şöyle buyurmuştur: Ey Mufaddal dinini koru."⁸⁴ Bir diğer nakilde ise Mufaddal, "Efendimiz Sâdık'ın (a.s) huzuruna girdim, onu en güzel surette gördüm. Onun huzurunda durup oturmak için izin vermesini bekledim. Bana: 'Ey Mufaddal' diye seslenince; ben de: 'Buyur, ey efendim ve mevlâm' dedim."⁸⁵ ifadesi ile es-Sâdık ile olan yakınlığını dile getirir. İsnâaşerî kaynaklarında olduğu gibi Nusayrî kaynaklarında da Musa el-Kâzım'ın imâmetine dair rivayetler -ve bilhassa henüz çocukluk döneminde iken babası es-Sâdık tarafından imâmetinin tasdik edildiğine ilişkin nakiller- Mufaddal b. Ömer rivayet zinciriyle intikal etmiştir.⁸⁶

Klasik Nusayrî literatüründe, Mufaddal tarikiyle Ali er-Rızâ'ya isnat edilen rivayetler sayıca azdır. Mufaddal'ın er-Rızâ'nın *bâbı* olması ile ilgili nakiller şu şekildedir:

Nâtık (konuşan) mevlâ Ca'fer es-Sadık (a.s) olarak görüldüğünde, onun ve *sâmit* (suskun) olan İmam Musa el-Kazım'ın (a.s) *bâbı*, İmam Muhammed b. İsmail b. Ebû Zeyneb el-Kahili el-Bazzaz'dır; o, merhametin timsalidir. *Nâtık* olan mevlâmız Musa el-Kazım (a.s) olarak görüldüğünde, onun ve *sâmit* İmam Ali er-Rıza'nın (a.s) *bâbı*, Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir (a.s.). O, selamın kendisinden geldiği şanlı evdir. *Nâtık* mevlâmız Ali b. Musa (Ali er-Rıza) (a.s) olarak görüldüğünde, onun ve *sâmit* İmam Muhammed b. Ali'nin (Muhammed b. Cevad) (a.s) *bâbı*, Ebû's-Sehl Muhammed b. Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir.⁸⁷

Buna göre Mufaddal, yedinci imam Musa el-Kâzım ve sekizinci İmam Ali er-Rızâ'nın *bâbı*dır. Bu öğretiyeye göre, gelenekte, her bir imamın imâmet makamına geçişinden önceki dönem, onların '*sâmit* imam' statüsünde oldukları evre olarak tanımlanır. İmâmetleriyle birlikte ise '*nâtık* Mevlâ' olarak zuhur ettikleri dönem başlar. Bu '*nâtık* Mevlâ' statüsü, Nusayrî teolojisinde Tanrı'nın (*el-Ma'nâ*) tecelli ettiği döneme işaret eder.

Bu bağlamda Mufaddal, Tanrı'nın Musa el-Kâzım'da tecelli ettiği dönemde -ki bu dönemde Kâzım '*nâtık* Mevlâ' statüsündedir- aynı zamanda '*sâmit* imam' olan Ali er-Rızâ'nın da *bâbı* olarak kabul edilir. Aynı rivayet silsilesinde, Muhammed b. Mufaddal (Mufaddal b. Ömer'in oğlu ve öğrencisi) ise, *nâtık* mevlâ Ali er-Rızâ'nın ve *sâmit* imam Muhammed b. Cevâd'ın *bâbı*dır. Nusayrî kaynaklarında nakledilen bir rivayete göre Mufaddal, İmam Ca'fer es-Sâdık'ın emriyle -kendisine ve ailesine yalnızca asgari geçim imkânı bırakacak şekilde mal varlığının tamamını ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Bu olay, İmam'ın Mufaddal'ın samimiyetini ve bağlılık derecesini test etmek amacıyla gerçekleşmiştir. Bu sınavı başarıyla geçen Mufaddal'a oğlu Muhammed'in, Musa el-Kâzım'dan sonra *bâb* olarak tayin edileceği bildirilmiştir. Ayrıca İmam, Mufaddal'ın torunu Ca'fer b. Muhammed'in ileride büyük bir fakih ve âlim olarak temayüz edeceğini müjdelemiştir.⁸⁸

Nusayrî geleneğinde -özellikle güncel çalışmalarda- Mufaddal'ın Ali er-Rızâ döneminde yaşadığına dair yaygın kanaat, onun Rızâ'nın *bâbı* kabul edilmesi durumuyla açıklanabilir. Zira Mufaddal'ın Rızâ'nın imameti döneminde yaşadığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Nusayrî klasik metinlerinde yer alan yukarıdaki ifadeler, Mufaddal'ın Rızâ'nın '*sâmit* imam' olduğu dönemde onun *bâbı* kabul edildiğini belirtir. Bu duruma göre Mufaddal, Rızâ'nın imameti döneminde -ki bu dönem '*nâtık* mevlâ' dönemidir- onun *bâbı* değildir. Bu da Mufaddal'ın Rızâ'nın imametinden önce ölmüş olduğunu teyit eden bir bilgi niteliği taşır. Mufaddal'ın Ali er-Rızâ'dan yeterince rivayet nakletmemiş olması durumu da bu görüşü destekler niteliktedir.

Nusayrî literatüründe, İsnâaşerî Şii kaynaklarıyla paralel olarak, Mufaddal'ın Kûfe'deki Şii çevrelerde eleştirel bir tutumla karşılaştığına dair rivayetler de mevcuttur. Şu rivayet bunlardan biridir:

Ebû Abdullah'ın (a.s) huzurunda bulunurken, bana: 'Ey Mufaddal, kaç tane dostun var?' diye sordu. Ben de cevaben: 'Çok az dedim.' Şöyle devam ettim: 'Kûfe'ye gittiğimde, Şiilerin arasına katıldım. Ancak onlar, sözleriyle beni incittiler, hakkımda dedikodu yaptılar ve şerefime dil uzattılar. Bazıları bana hakaret etti. Bazıları ise Kûfe sokaklarında bana saldırıda

⁸⁴ Hasan b. Hamza Şirazi, "Şerhu kitâbi't-tenbîh", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Şerhu kitâbi't-tenbîh* ed. Şeyh Mûsâ et-Tartusi - Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2010), 10/43-44.

⁸⁵ Şirazi, "Şerhu kitâbi't-tenbîh", 206.

⁸⁶ Hasibi, "Hidâyetü'l-kübra", 375.

⁸⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hasan Bağdâdî, *Menhecü'l-İlm ve'l-beyân ve nüzhetü's-sem' ve'l-İyad el-ma'rûf bi'r-risâleti'l-Misriyye*, ed. Selmân Azîz Âlî Esad (Lazkiye: 2005), 282-283.

⁸⁸ Hasibi, "Hidâyetü'l-kübra", 377.

bulundu. Bana her türlü iftirayı attılar, ta ki Ebû Abdullah (a.s) bu durumdan haberdar oluncaya kadar. ⁸⁹

Mufaddal'ın es-Sâdık'a tabi olmuş olan çevreler tarafından eleştirildiğine ve kabul görmediğine yönelik olan bu ve benzeri ifadeleri, genel itibarıyla Mufaddal'ın es-Sâdık tarafından korunduğu ve savunulduğu yönündeki söylemler izlemektedir. Ca'fer'in, Mufaddal ile ilgili ileri geri konuşanlar için, "Hayır, vallahi onlar bizim gerçek Şiilerimiz değildir. Eğer hakikaten bizim Şiilerimiz olsalardı, senin sözlerine kızmazlar ve ondan tiksınmezlerdi."⁹⁰ diyerek Mufaddal'a sahip çıktığı ifade edilir. Bu rivayetler Mufaddal'ın Küfe'de es-Sâdık'ın ashabı nezdindeki tartışmalı konumuna yönelik bilgi sunması adına önemlidir.

4. Mufaddal'ın Gulüvv İçerikli Fikirlerin Aktarımındaki Rolü

Klasik Nusayrî metinlerinde otorite kabul edilen merkezi bir figür olan Mufaddal, hicrî II. yüzyıla ait gulât öğretinin - Nusayrî geleneği içinde - günümüze aktarılmasında etkin olan önemli bir isimdir. Mevcut kaynaklar incelendiğinde, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık dönemlerinde Küfe'de, Câbir el-Cu'fi ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî gibi gâli figürlerin öncülüğünde teşekkül eden aşırı (gulüvv) Şii öğretilerin, sistematik bir şekilde Mufaddal b. Ömer rivayet zinciri vasıtasıyla Nusayrî doktrinine aktarıldığı anlaşılmaktadır. Metinlerde yer alan, Ca'fer es-Sâdık'ın Mufaddal b. Ömer'e yönelik "Bu soruyu Câbir b. Yezid el-Cu'fi de Bâkır'a senin sorduğun gibi sormuştu."⁹¹ ve Mufaddal'ın "Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb el-Esedî'ye (a.s.) asıl ve kökenler hakkında sordum"⁹² şeklindeki ifadeler, Mufaddal'ın Küfe merkezli gulât geleneği ile kurduğu düşünsel sürekliliği ortaya koyması bakımından kritik önem taşımaktadır.

Nusayrî gelenekte Ebû'l Hattâb el-Esedî, *nâtık* Mevlâ Ca'fer es-Sâdık'ın ve *sâmit* İmam Musa Kâzım'ın *bâbı* olarak tanınmakta ve geleneğin teşekkül sürecinde merkezi bir rol üstlenen öncü bir isim olarak yüceltilmektedir. Ebû'l Hattâb el-Esedî ile Mufaddal b. Ömer arasında geçen, "Ben (Mufaddal) dedim ki: 'Onu (ismi/hicabı) kendi nurundan mı yoksa zâtının nurundan mı yarattı?' O (Ebû'l-Hattâb) dedi ki: 'Hayır, zâtının nurundan yarattı.'⁹³ şeklindeki teolojik diyalog, Nusayrî doktrininin temel meselesi olan kozmogonik yaratılış teorisinin kökenlerinin Ebû'l-Hattâb dönemine (2./8. yüzyıl) kadar geri götürüldüğünü göstermesi adına önemlidir. Kaynaklarda yer alan "Ebû'l-Hattâb benim (Ca'fer es-Sâdık) aleyhimde yalan söyledi ve sırlarımı ifşâ etti. Allah ona da demirin şiddetli sıcaklığını tattırdı"⁹⁴ şeklindeki ifadeler ile Ebû'l-Hattâb'ın imamın doktrinel sırlarını açığa vurduğu ve bu sebeple cezalandırıldığı belirtilmektedir. Bu ifadeler Nusayrî doktriner geleneği içinde yer alan '*nidâ* uygulamasının' Ebû'l-Hattâb döneminde vukuuna delil olarak kullanılmıştır. Bu durum, İmam'ın Ebû'l-Hattâb'ı takiyye uygulaması kapsamında cezalandırdığı şeklinde ifade edilir.⁹⁵

Tanrı'nın zuhuru gibi Nusayrî itikadî öğretilerinin kökenleri, Ebû'l-Heysem Mâlik b. et-Teyyihân (ö. 20/641), Ebû Zer El-Gifârî (ö. 32/653), Câbir b. Abdullah el-Ensârî (ö. 78/697), ve Abdullah b. Sebe gibi erken dönem isimlerine atfedilen rivayetler üzerinden Hz. Ali dönemine (ö. 40/661) kadar dayandırılmaktadır. Öğretinin Hz. Ali dönemine dayandırıldığına örnek teşkil eden Mufaddal b. Ömer'den gelen bir nakil şu şekildedir:

Ebû'l-Heysem dedi ki: 'Bu konuyu, Selman, Mikdad, Ebû Zer El-Gifârî, Ammar b. Yasir, Muhammed b. Ebû Bekir ve Câbir b. Abdullah el-Ensârî gibi sahabeden ileri gelenlere sordum. Dediler ki: 'Gördüğümüz beşeri suret, bizim için bir imtihandır. Allah, bizi bununla imtihan etmek istedi. Biz de onun ilahlığını ikrar ettik.'⁹⁶

Metinlerde, Mufaddal'ın Câbir b. Zeyd el-Cu'fi'den, onun ise Câbir b. Abdullah el-Ensari'den

⁸⁹ Muhammed el-Hasan b. Şu'be el-Harrânî, "Tuhafu'l-ukûl an Ali'r-Rasûl", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Mecmûatü'l-Harrâniyyin*, ed. Şeyh Mûsâ et-Tartusi - Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 5/318.

⁹⁰ Şu'be el-Harrânî, "Tuhafu'l-ukûl an Ali'r-Rasûl", 5/318.

⁹¹ Cu'fi, "er-Risâletü'l-Mufaddaliyye", 6/10.

⁹² İbn Sinân, "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr", 6/20.

⁹³ İbn Sinân, "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr", 6/19.

⁹⁴ Şu'be el-Harrânî, "Tuhafu'l-ukûl an Ali'r-Rasûl", 5/184.

⁹⁵ Muhammed b. Ali el-Cilli, "Risâletü'l-endiye", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî, (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 2/323.; Nidâ uygulaması ile ilgili detaylı bilgi için bk. Reyhan Erdoğan Başaran, "Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması", *Eskişeni* 46 (2022), 53-71.

⁹⁶ İbn Sinân, "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr", 6/20.

“İşaret ritüeli” gibi Nusayrî gelenek içinde yer alan ritüelleri naklettiği de belirtilir.⁹⁷ Mufaddal b. Ömer’in bu rivayetleri hangi râvî zinciriyle aldığına dair kesintisiz bir isnadın bulunmaması, söz konusu nakillerin sıhhatini tartışmalı hale getirmekle birlikte, bu durum Nusayrî geleneğinin sistematize olmuş itikadî öğretilerini -Mufaddal kanalıyla- Hz. Ali dönemine dayandırma çabasını ortaya koymasına adına kritik öneme sahiptir.

Nusayrılıkteki doktriner yapının tarihsel kökenlerinin Hz. Ali dönemine dayandırılma durumu çeşitli güncel kaynaklarda da karşımıza çıkar. *Silsiletü’l-Turasi’l-Alevî* isimli külliyyatın dokuzuncu cildinde *Kitâbu’l-Meşyeha*’ya yazılan mukaddimede Şeyh Mûsâ et-Tartusî - herhangi bir nakil ile görüşünü delillendirmeden - *el-Kâfi li’l-daddi’l-munâfi* isimli eserde İbn Nusayr’a dayandırılan namazların esasında Hz. Ali tarafından Hayber’in fethinde Câbir b. Abdullah’a bildirildiğini iddia eder.⁹⁸ Mezkur külliyyatın birinci cildine yazmış olduğu mukaddimede ise yazar, Abdullah b. Sebe’nin öğretilerinin Ebû Şuayb olarak lakaplanan Muhammed b. Nusayr’ın davet ettiği inançtan farklı olmadığını belirtir. Et-Tartusî, “Bu da bize, Nemirî’nin bu inançları benimsediğini gösterir.”⁹⁹ ve “Eğer bu gruba bir kişinin adını vermek gerekseydi, en uygun isim ‘Sebeiyye’ olurdu.”¹⁰⁰ ifadeleri ile İbn Nusayr’ın İbn Sebe’nin öğretilerini devraldığını ifade eder.¹⁰¹ Bu iddialar Nusayrî itikadî öğretinin Hz. Ali dönemine dayandırılması yönünde gösterilen çabayı ortaya koymasına adına önemlidir.

Teolojik unsurlara dair temel hususların, Mufaddal b. Ömer el-Cu’fi’ye atfedilen rivayetlerde sistematik bir form kazandığı görülmektedir. Mufaddal’a atfedilen ve Nusayrî klasik metnlerinin teşekkülüne zemin hazırlayan risaleler, hicrî ikinci yüzyılda Ehl-i Beyt merkezli gulât düşüncesinin sistematize olmasında ve sonraki nesillere aktarımında -diğer bazı fırkaların ve figürlerin yanı sıra- Mufaddal’ın da kritik rolünü ortaya koyan temel kaynaklardandır.¹⁰² Mufaddal’a atfedilen *Risâletü’l-Mufaddaliyye* isimli risale Nusayrî inancını açıklayan yasa koyucu bir kitap olarak tanıtılmıştır.¹⁰³ *Kitâbu’l-usûs* isimli Mufaddal’a atfedilen eser ise Nusayrî teolojisinin dayandığı ve sonraki dönemde teşekkül eden Nusayrî metnlerin kendisinden ciddi oranda iktibasta bulunduğu bir metindir.¹⁰⁴ Mufaddal’a atfedilen ve Nusayrî şeyhlerince hem tarihsel hem de doktriner otorite olarak kabul gören metinler, erken dönem Nusayrî teolojisinin temel kaynakları arasında değerlendirilebilir. Nitekim, bu metinlerde yer alan Tanrı’nın zuhuru, *Enzâi* surette görünmesi, *Ma’nâ-İsim-Bâb* öğretisi, *Nidâ* uygulaması ve tenâsüh gibi teolojik olguların Nusayrî itikadî unsurlarıyla tam bir uyum içinde olduğu içerik analizleriyle tespit edilmiştir.¹⁰⁵

Bu iddiayı destekleyici nitelikte olan bazı nakiller şu şekildedir: “Ben (Mufaddal) dedim ki: Ey efendim! Ali hakkında bana ne dersin? Dedi ki (Ca’fer es-Sâdık): Ey Mufaddal! *Ma’nâ*,

⁹⁷ “Kitâbu’l-Meşyeha”, *Silsiletü’l-turasi’l-Alevî: Kitâbu’l-Aleviyyîn el-Mukaddesîn*, thk. Ebû Mûsâ el-Harîrî – Şeyh Mûsâ et-Tartusî (Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2008), 9/205. Gulât geleneğinin ilk metinlerinden biri olan *Ummü’l-kitâb*’ın temeli Câbir b. Yezid’in rivayetlerine dayandırılmakta olup, Muhammed el-Bâkır ile sahâbî Câbir b. Abdullah el-Ensârî arasında geçtiği iddia edilen diyalogları ihtiva etmektedir. İsmail Kaygusuz, *Ummü’l-kitâb*, (İstanbul: Demos, 2009).

⁹⁸ “Kitâbu’l-Meşyeha”, 9/142.

⁹⁹ Ebû Mûsâ el-Harîrî – Şeyh Mûsâ et-Tartusî, “Takdim”, *Silsiletü’l-turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Aleviyye* (Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006) 1/14.

¹⁰⁰ Harîrî – Tartusî, “Takdim”, 1/10. İbn Sebe’nin tarihsel gerçekliği ile ilgili farklı görüşler söz konusudur. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi/İbn Sebe Meselesi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2012). Mellitan, “Hiç şüphesiz, Abdullah b. Sebe, bazı oryantalistlerin, Şii ve Sünnî yazarların tasvir etmeye çalıştığı gibi efsanevi bir figür değil, gerçekçi ve tarihi bir kişiliktir.” demektedir. Abdullah Salem Mellitan, *Kitâbu’l-Hakikati’s-Seb’iyye ve ‘Umk Şilatihâ bil-fikr eş-Şii*, (Kahire: y.y., 2011), 432.

¹⁰¹ İsnâaşerî kaynaklarda ‘Sia’ lafzının, Ebû Zer’ el-Gıfârî, Selmân-ı Fârisî, el-Mikdâd b. el-Esved el-Kindî ve Ammâr b. Yâsir gibi sahâbiler için kullanıldığına işaret edilmektedir. Gaffar, *el-Kuleyni ve’l-Kâfi*, 22.

¹⁰² Halm, Mufaddal geleneğinin Küfe’nin *gulât* akımları ile köken itibarıyla bağlantılı olduğunu ve Nusayriliğin Küfe merkezli *gulât* öğretileri günümüze kadar koruyan tek fırka olduğunu belirtir. Halm, “Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts”, 260. Yusuf Benli, Mufaddal’ın Nusayriilerce fırkanın kendisine nispet edildiği ilk şahsiyetlerden biri olduğunu belirtir. Yusuf Benli, “Gnostizmin Şia’nın İlk Oluşumuna Etkileri Meselesi”, *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu*, (2012), 175-211. Anadolu’da var olan gâli fırkalar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Saffet Sarıkaya, “Güneydoğu Anadolu’da Görülen Gali Fırkaların Bektaşilikle İlişkisi”, *Dini Araştırmalar* 12/33 (2009), 235-251.

¹⁰³ Harîrî – Tartusî, “Takdim”, 1/8.

¹⁰⁴ Cu’fi, “Kitâbu’l-usûs”. 9/45-140.

¹⁰⁵ *Enzâi* suret ile kastedilen Hz. Ali’nin suretidir. Zira Nusayrî metinlerde Hz. Ali “el-Enza’ ve’l-Batın” sıfatlarıyla tasvir edilmiştir.

isminden üstündür... Ben dedim ki: Ey efendim, Muhammed'in bânını nedir? Bana dedi ki: Zatın nurudur. O, kâinatta yaratılan ilk varlıktır ve yaratılışın başlangıcıdır.”¹⁰⁶ Bir diğer nakil şudur:

Ey Mufaddal! Bil ki, sıfat, vasıflandırılan şeyden farklıdır. Niteleme, nitelenen şeyden farklıdır. Mekân, mekânı var edenden farklıdır. Nur, nurlandıran şeyden farklıdır. Kudret, kadir olandan farklıdır. Çünkü o, kendinden ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde *İsim*, *Ma'nâ*'dan farklıdır. Çünkü *Ma'nâ*, nuruyla birdir ve yarattıklarını kendisine yakınlaştırmak için onlar gibi ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Nusayrî teolojisinin temel unsurlarından biri olan tenâsüh doktrininin, Mufaddal'a atfedilen rivayetlerde kayda değer ölçüde sistematik ve ayrıntılı bir şekilde işlendiği gözlemlenmektedir: Şu rivayet bunun dikkat çekici bir örneğini oluşturur:

İmam Ca'fer es-Sâdık (a.s) şöyle buyurdu: 'Bir kişi ilk etapta bir filde reenkarne olursa, insan olduğu dönemde özgürse, fil olarak da özgür olur. Aynı şekilde, ey Mufaddal! Eğer kişi kendi cinsi veya türü dışında; beygir, katır, eşek, inek, koyun, keçi, yırtıcı hayvanlar, köpekler, kuşlar, karada ve denizde yaşayan hayvanlar, yılanlar ve engerek yılanları gibi tüm sürüngenleri kapsayan başka bir türe dönüşürse, bu kişi, insan olduğu dönemde hürse, reenkarne olduğu hayvan formunda da karada ve denizde aynı şekilde hür olur.'¹⁰⁸

Mufaddal'a isnad edilen risaleler Nusayrîlikteki teolojik çerçevenin sistematik bir yapıya kavuşmasında Mufaddal'ın kurucu bir rol üstlendiğine dair güçlü kanıtlar sunar. Bu bağlamda, Mufaddal'a atfedilen eserlerin ve rivayetlerin hangi isnad zinciri vasıtasıyla Nusayrî mezhebinin doktriner yapısına dahil edildiği meselesi kritik bir önem arz eder. Nusayrî geleneğinin erken dönem şeyhlerinden Cünbülânî'ye atfedilen *İzâhu'l-misbâh* adlı eserde gözlemlenebileceği üzere, Mufaddal'a isnat edilen rivayetlerin zaman zaman herhangi bir isnad zinciri zikredilmeksizin doğrudan aktarıldığı görülür: “Mufaddal: ‘Yılın 360 günü, 360 zuhûrâtı temsil eder.’ demiştir.”¹⁰⁹ Ancak rivayetlerin isnad zinciri ile ilgili yapılan detaylı incelemeler, Mufaddal'a isnad edilen eserler ve rivayetlerin büyük ölçüde Nusayrî geleneğinin kurucu şahsiyetlerinden Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî (ö. 346/957) vasıtasıyla mezhebin doktriner yapısına entegre edildiğini ortaya koyar.

Risâletu'l-Mufaddaliyye adlı risalenin isnad râvi zinciri şu şekilde kaydedilmiştir:

Muhammed b. Nasr b. Muhammed, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ali el-Cillî'den, o da şeyhi Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî'den (r.a.) nakletti. [Hasibî] şöyle dedi: Ca'fer b. Mâlik el-Fezârî, Abdullah b. Yûnus el-Mevsilî'den, o da Muhammed b. Sadîka el-Unburî'den, Muhammed b. Sinân ez-Zâhiri'den, Safvân b. Yahya'dan, Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'den rivayet etti.¹¹⁰

Kıyamet, âhiret, mîzan, sırât, tenâsüh gibi konuların işlendiği *Kitâbü's-Sırât*'ın rivâyet zinciri ise şu şekildedir:

Şeyh Ebû'l-Hüseyin Muhammed Hıdri (r.a), erdemli ve güvenilir olan Şeyh Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ali el-Cillî (r.a.), efendimiz Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî'den (Allah ruhunu kutsasın, makamını yüceltsin ve derecesini artırsın) şöyle dediğini rivayet eder: Muhammed b. Mansur el-Bağdadi, Ahmed b. İshak el-Bezzaz'dan, o da Hüseyin b. Muhammed el-Kummi'den, o da Mâhân el-Ebellî'den, o da Yunus b. Zübyân'dan, o da Mufaddal b. Ömer'den (a.s) nakletmektedir.¹¹¹

Araştırma sonuçları, Nusayrî rivayet zincirinde Mufaddal b. Ömer'in mühim bir konuma sahip olduğu tezini güçlü biçimde desteklemektedir. Tüm bu rivayetler, Mufaddal b. Ömer'e atfedilen gulüvv fikirlerin İbn Nusayr döneminden ziyade -rivayet silsilelerinde de açıkça görüleceği üzere- Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî vasıtasıyla Nusayrî mezhebinin doktriner yapısına entegre edildiğini ortaya koyması bakımından büyük önem taşır. Bu nakiller öğretiye niçin İbn Nusayr döneminde değil de Hasibî döneminde aktarılmıştır? Burada dikkat edilmesi gereken temel hususlardan biri, Nusayrî geleneğinin mezhebî bir çekişme içinde olduğu

¹⁰⁶ Cu'fi, “er-Risâletu'l-Mufaddaliyye”, 6/12.

¹⁰⁷ Cu'fi, “er-Risâletu'l-Mufaddaliyye”, 6/16.

¹⁰⁸ Cu'fi, “Kitâbu's-sırât”, 6/118.

¹⁰⁹ Muhammed Abdullah el-Cennân el-Cünbülânî, “İzâhu'l-misbâh ed-dallî alâ sebîli'n-necâh”, *Silsilet't-turâsi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî – Şeyh Mûsâ et-Tartusî, (Lübnan: Dâr li ecli'l-Marife, 2006), 1/251.

¹¹⁰ Cu'fi, “er-Risâletu'l-Mufaddaliyye”, 9/9.

¹¹¹ Cu'fi, “Kitâbu's-sırât”, 6/95.

İshâkilîğin kendisine dayandırıldığı İshâk el-Ahmer'in de Mufaddal'a atfedilen nakillerin râvi zinciri içinde yer almasıdır. İshâk el-Ahmer, Hasan el-Askerî döneminde Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilen rivayetleri nakletmesiyle tanınırken; İbn Nusayr ise özellikle Askerî'den rivayet aktarımı konusunda daha ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. İbn Nusayr, İshâk el-Ahmer'i Askerî hayatta iken Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet naklettiği için eleştirmiştir. İbn Nusayr, "Eğer Ca'fer es-Sâdık ile Hasan el-Askerî hakikatte tek bir makamı paylaşıyorlarsa, neden uzaktaki (Ca'fer) referans alınırken, yakındaki (Hasan) ihmal edilmiştir?" ifadeleri ile İshâk'ı tenkit eder.¹¹² Bu ve benzeri rivayetler İbn Nusayr'ın es-Sâdık'a atfedilen nakillerin râvi zincirinde niçin yer almadığını göstermesi adına önemlidir. Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, Nusayrî geleneğinin, mezhebî anlaşmazlık yaşadığı bir grubun liderinin isnad zincirlerinde bulunduğu rivayetleri Hasibî'nin herhangi bir tenkit süzgecinden geçirmeksizin eserlerine almış olmasıdır. Hasibî'nin, İshâk'ın râvi zincirinde bulunduğu nakilleri geleneğe dahil ederken İbn Nusayr'ın eleştirilerinden haberdar olmaması muhtemeldir. Ya da bu durum İshâkilîğin Hasibî'nin yaşadığı dönemdeki etki gücü ile izah edilebilir.¹¹³

Hasibî'nin, isnadı Mufaddal'a dayandırılan bu rivayetleri tek bir kanaldan değil, Muhammed b. Mansûr el-Bağdâdî, Ca'fer b. Mâlik el-Fezârî, Muhammed b. Abdullah el-Fârisî ve İshâk el-Ahmer gibi farklı râviler vasıtasıyla naklettiği tespit edilmektedir. Nusayrîliğin temel doktriner yapısı, İbn Nusayr'ın Hâdî ve Askerî'nin *bâbî* olma prensibine dayandırılmıştır. Ancak yapılan analizler göstermektedir ki, Hasibî tarafından sistemleştirilen bu öğretinin kökenleri, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık döneminde Ali evlâdı etrafında şekillenen Câbir b. Yezid el-Cu'fî ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî gibi erken dönem gâli figürlerin teolojik yaklaşımlarının Mufaddal b. Ömer kanalıyla sistematize edilmiş bir devamı niteliğindedir.¹¹⁴

Sonuç

Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, hicrî II. yüzyılda imamlar etrafında teşekkül eden gulüvv görüşleri benimseyen ve bunların naklinde merkezi rol üstlenen ihtilâflı şahsiyetlerden biridir. Hayatının büyük bir bölümünü Küfe'de geçiren ve burada ölen Mufaddal'ın, şehrin dini çevrelerinde etkin olan Ca'fer es-Sâdık ve sonrasında Musa el-Kâzım'ın meclislerinde bulunduğu, Sünnî, İsnâaşerî ve Nusayrî metinlerin Mufaddal anlatısında ortak kabul gören bir husustur. Ancak metinlerin mezhepsel anlatımlarında çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Sünnî fırak literatüründe Mufaddal'a atfen Mufaddaliyye isimli gâli bir fırkadan söz edilmektedir. Hattâbî görüşleri benimsemiş olması ve İsmail b. Ca'fer ile kurmuş olduğu münasebet sebebiyle Ca'fer es-Sâdık'ın Mufaddal'ı lanetlediği aktarılır. Musa el-Kâzım'ın imametini tasdik edenlerin başında da zikredilen Mufaddal ile ilgili Sünnî metinlerde olumlu bir anlatı bulunmamaktadır. İsnâaşerî ricâl, hadis ve gaybet literatüründe ise Mufaddal hakkında iki farklı yaklaşımın varlığı dikkat çekmektedir. Bir tarafta, onun Hattâbî olduğu, İsmâil b. Ca'fer'in imametini tasdik ettiği, gâli fırkaların kendisinden nakillerde bulunduğu, ibadetlerinde ihmalkar olduğu ve kendisine itimad edilmeyeceğini belirten zem niteliğinde nakiller bulunur. Diğer tarafta, Mufaddal, Ca'fer es-Sâdık'ın ve Musa el-Kâzım'ın rivayetlerini nakleden güvenilir râviler arasında anılır. Kaynaklarda, onun es-Sâdık tarafından Şiîlerin eğitimiyle görevlendirildiği ve ayrıca es-Sâdık ile el-Kâzım döneminde mali kaynakların idaresi gibi önemli sorumluluklar üstlendiği yönünde olumlu rivayetler yer alır. Ancak dikkat çekici olan, bu olumlu rivayetlerde dahi Mufaddal'ın toplumdaki kötü şöhretine atıf yapılmış olmasıdır. İmam Ca'fer'in onu akladığına dair ifadeler bulunsa da, ricâl literatüründeki rivayetlerin çoğunluğu onun Küfe'deki olumsuz imajını destekler niteliktedir. Üstelik bu rivayetler, İshâk el-Ahmer ve Muhammed b. Sinân gibi gulüvv eğilimli râvilerin aktarımlarına dayanması ve sened problemleri (zayıf râvi zincirleri) nedeniyle tenkide açıktır. Geç dönem İsnâaşerî kaynaklarında Mufaddal hakkındaki olumlu rivayetlerin artmasında, onun Musa el-Kâzım'ın imametinin tasdikindeki rolü ile gaybet rivayetlerinin

¹¹² Ebû'l-Feth Muhammed el-Hasan Bağdâdî. "Kitâb el-mecalis en-Numeyriyye", *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: El-Münazarat ve'l-rudud*, ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî – Şeyh Mûsâ et-Tartusî, (Lübnan: Dâr li'ecclî'l-Marife 2014), 11/73.

¹¹³ Bu nakillerde İshâkî öğretinin Nusayrî doktrine ne ölçüde aktarıldığının incelenmesi gereklidir. İshâkilik ile ilgili detaylı bilgi için bk. Reyhan Erdoğan Başaran, *Nusayrîlik İshâkilik Alevîlik* (Ankara: Eskiye, 2023).

¹¹⁴ İshâkilîğin isim babası olan İshâk el-Ahmer de İsnâaşerî kaynaklarda olduğu gibi Nusayrî metinlerde rivayetlerin aktarım zincirinin önemli bir parçasıdır. *Adâbu Abdi'l-Muttalib* isimli risalenin râvi zinciri ise şöyledir: "Taberânî'ye şeyhi Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ali el-Cillî'den, o da şeyhi Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî'den, o da Muhammed b. Abdullah el-Fârisî'den, o da İshâk b. Muhammed el-Basrî'den nakletmiştir." Cu'fî, "Adâb Abdu'l-Muttalib", 6/261-262.

naklindeki merkezi konumunun etkili olduğu görülür.

Nusayrîlikte ise Mufaddal b. Ömer, Ca'fer es-Sâdık, Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza'ya atfedilen gulüvv öğretinin naklinde merkezi rolü olan bir isimdir. Geleneğe göre, Mufaddal, İmam Ali er-Rıza'nın *bâbıdır*. Bu durum, Musa el-Kâzım'ın *nâtık* Mevlâ olduğu ve Ali er-Rıza'nın *sâmit* İmam olduğu dönemlerde Mufaddal'ın *nâtık* Mevlâ el-Kâzım'ın ve *sâmit* İmam er-Rıza'nın *bâbı* olduğu şeklinde izah edilir. Ancak Mufaddal'ın etkisi, büyük ölçüde İmam Ca'fer es-Sâdık'tan yaptığı rivayetler üzerinden gerçekleşmiştir. Mufaddal'ın isnad zincirinde yer aldığı ve Ali er-Rıza'ya atfedilen rivayetlerin ise nispeten az bir yer tuttuğu müşahede edilmektedir. Nusayrî kaynaklarda - İsnâaşeri kaynaklarla benzer bir formda- Kûfe'de Mufaddal'ın es-Sâdık'ın ashabı arasındaki tartışmalı statüsünü ortaya koyan rivayetler de mevcuttur. Ancak bu nakiller *nida* uygulaması ve takiyye prensibi bağlamında izah edilir. Mufaddal ile ilgili klasik Nusayrî literatüründe yer alan nakiller göstermektedir ki, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık dönemlerinde Kûfe'de, Câbir el-Cu'fi ve Ebû'l-Hattâb el-Esedî gibi gâli figürlerin öncülük ettiği aşırı (gulüvv) Şii doktrinler, sistematik biçimde Mufaddal rivayet zinciri ile Nusayrî öğretilerine aktarılmıştır. Mufaddal'a atfedilen risaleler, Nusayrî teolojisinin sistemleştirilmesi sürecinde onun kurucu işlevini ortaya koyan belirleyici kanıtlar ihtiva etmektedir. Mufaddal'a isnat edilen öğretilerin tarihsel seyri incelendiğinde, bu doktrinlerin -Muhammed b. Mansûr el-Bağdâdî, Ca'fer b. Mâlik el-Fezâri, Muhammed b. Abdullah el-Fârisî ve İshâk el-Ahmer gibi farklı râvî zincirleri ile- Hamdân el-Hasibî kanalıyla Nusayrî mezhebinin doktriner yapısına sistematik biçimde dahil edilmiş olduğu görülür. Bu yönüyle Mufaddal ve [nakilleri farklı kanallar aracılığı ile toplayıp muhafaza etmesi sebebiyle] Hasibî hicrî II. yüzyıl gulüvv merkezli öğretilerin Nusayrî geleneği içinde süreklilik kazanmasında kilit rol oynayan isimlerdir.

Kaynakça | References

- Asatryan, Mushegh. *Controversies in Formative Shi'i Islam: The Ghulat Muslims and their Beliefs*. London: I. B. Tauris, 2017.
- Avcu, Ali. *İslam'ın İlk Marjinalleri: Gulat-i Şia*. Ankara: Fecr, 2020.
- Bağdâdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hasan. *Menhecû'l-ilm ve'l-beyân e vûzhetü's-sem' ve'l-İyad el-ma'rûf bi'r-risâleti'l-Misriyye*. ed. Selmân Aziz Ali Esad. Lazkiye, 2005.
- Bağdâdî, Ebu'l-Feth Muhammed el-Hasan. "Kitâb el-mecalis en-Numeyriyye". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: El-Münazarat ve'l-rudud*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî, 11/7-76. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife 2014.
- Bağdâdî, Hüseyin b. Harun. "Kitâbu'l bed'i ve'l-iâdeti". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/425-472. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Bedevî, Abdurrahman. *Mezâhibü'l-İslamiyyîn*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1997.
- Benli, Yusuf. "Gnostizmin Şia'nın İlk Oluşumuna Etkileri Meselesi". *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu*, 175-211.
- Berkî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid. *Kitâbü'r-ricâl*. ed. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî. Kum: Muessestu'l-Imam es-Sâdık, 1433/2011.
- Bozan, Metin. "Şii fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamalar Eksenli Bir Deneme)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 6/1 (2004), 21-38
- Cilli, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-endiye". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fi, Mufaddal b. Ömer. "Kitâbu'l-hefti's-şerîf". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/289-424. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fi, Mufaddal b. Ömer. "Kitabu'l-ihliciyye". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/227-260. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fi, Mufaddal b. Ömer. *Tevhîdu'l-Mufaddal*. ed. Kazım Muzaffer. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 2. Baskı., 1984.
- Cu'fi, Mufaddal b. Ömer. "er-Risâletü'l-Mufaddaliyye". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-*

- Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/9-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. "Kitâbu'l-usûs". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Kütübü'l-Aleviyyîn el-Mukaddesîn*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 9/45-140. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2008.
- Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. *Kitâbu'l-usûs*. ed. Mâhir Ahmed Hamis. Merkezi İhyâ lil-Buhus ve'd-Dirasat, 2024.
- Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. "Kitâbu's-sırât". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/95-166. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. "Kitâbu't-tevhid". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/168-226. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fî, Ca'fer b. Muhammed b. Mufaddal b. Ömer. "Adâb Abdu'l-Muttalib". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/261-288. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. *Kitabu'l-fekkir*. ed. Kays el-Attar. İran: Delil Ma, 1. Baskı., 2006.
- Cünbülânî, Muhammed Abdullah el-Cennân. "İzâhu'l-misbâh ed-dalli alâ sebîli'n-necâh" *Silsilet't-turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 1/235-299. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. "Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması". *Eskiye* 46 (2022), 53-71. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1029112>
- Erdoğan Başaran, Reyhan. *Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik: Tarih, Literatür ve İnanç*. Ankara: Eskiye, 1. Baskı., 2023.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn*. Beyrut: y.y. 1980.
- Gaffar, Abdurrasul Abdul Hasan. *el-Kuleyni ve'l-Kâfî*. Kum: Muessesetü'n-neşri'l-İslamiyye, 1. Baskı., 1416.
- Hakyemez, Cemil. "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/3 (Aralık 2008), 9-25. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343992>.
- Halm, Heinz. "Das Buch der Schatten: Die Mufaddal-Tradition der Gulat und die Ursprünge des Nusairierts". *Der Islam* 55 (1978), 219-267.
- Hamis, Mâhir Ahmed. *el-Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, Hayâtuhu ve-Fikruhu ve-Eseruhu fî Neş'eti'l-Fikri'l-Bâtınî*. Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Harîrî, Ebû Mûsâ - Tartusî, Şeyh Mûsâ. "Takdim". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî; Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. 1/6-21. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Harranî, Muhammed el-Hasan b. Şu'be. "Tuhafu'l-ukûl an Ali'r-Rasûl". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Mecmû'atu'l-Harrâniyyîn*. ed. Şeyh Mûsâ et-Tartusî - Ebû Mûsâ el-Harîrî. 5. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî*. ed. Şeyh Mûsâ et-Tartusî - Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2007.
- Kaygusuz, İsmail. *Ummü'l-kitâb*. İstanbul: Demos, 2009.
- Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz. *Ricâlü'l-Keşşî*. ed. Seyyid Ahmed Hüseyinî. Beyrut: Müessesetu'l-Alamî lil-Matbu'ât, 2009.
- "Kitâbu'l-Meşyeha". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Kitâbu'l-Aleviyyîn el-Mukaddesîn*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 9/141-230. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2008.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihî Tahrîf/İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Kummî, Saîd b. Abdullah el-Eş'arî. *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*. ed. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahran: y.y. 1963.
- Kutubî, Muhammed Kazım. "Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî: Sîratuhu ve Tevhîduhu". *Usul*. 1949. Erişim 24 Nisan 2025. <https://usul.ai/tr/t/tawhid>
- Malatî, Ebû'l-Hüseyin. *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*. ed. Muhammed Zeynhum Muhammed Azab. Kahire: Mektebetu medbuli, 1. Baskı., 1992.

- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihârü'l-Envâr*. Kum: İhya el-Kütüb el-İslâmiyye, 1430/2009.
- Mellitan, Abdullah Salem. *Kitâbu'l-Hakîkatî's-Seb'îyye ve 'Umk Şilatîhâ bil-fîkr eş-Şîi*. Kahire: y.y., 1. Baskı., 2011.
- Muhammed b Sinân. "Kitâbu'l-envâr ve'l-hucub". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/65-94. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Muhammed b. Sinân. "Kitâbu'l-hucub ve'l-envâr". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: el-Mecmû'atu'l-Mufaddaliyye*. ed. Ebû Mûsâ el-Harîrî - Şeyh Mûsâ et-Tartusî. 6/19-64. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Musevî, Enver Ganî. *Sahîhu Bihârü'l-Envâr*. Daru'l-Egvâs li'n-Neşri, 2021.
- Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Ricâlu'n-Necâşî*. ed. Mûsâ eş-Şebîrî ez-Zincânî. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1997.
- Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Fıraku's-Şîa*. Beyrut: Menşûrâtü'r-Rızâ, 1. Baskı., 2012.
- Ramazan, Muhammed Süleyman. *El-Muslimûn el-Aleviyyûn: et-Ta'rif ve'l-Mu'tekad*. Suriye/Tartus: y.y. 2015.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Güneydoğu Anadolu'da Görülen Gali Fırkaların Bektaşilikle İlişkisi". *Dini Araştırmalar* 12/33 (2009), 235-251.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. ed. Emir Ali Mehna - Ali Hasan Faur. Beyrut, 1993.
- Şirazî, Hasan b. Hamza. "Şerhu kitâbi't-tenbîh". *Silsiletü't-turasi'l-Alevî: Şerhu kitâbi't-tenbîh*. ed. Şeyh Mûsâ et-Tartusî Ebû Mûsâ el-Harîrî. 10. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2010.
- Tamir, Arif. *Kitabu'l-heft ve'l-ezille*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Kathulikiyye, 1969.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *Ricâlü't-Tûsî*. ed. Cevâd el-Gayyûmî el-İsvehânî. Kum: Muessesetu'n-Neşri el-İslâmî, 1410.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *Kitâbu'l-gaybe*. ed. Abdullah Taherânî - Ali Ahmed Nasih. Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslamiyye, 2000.

Extended Summary

Mufaḍḍal b. 'Umar al-Ju'fî was a controversial figure in the second Islamic century who adopted *ghulûw* (extremist) views circulating around the Imams and played a central role in transmitting these doctrines. Mufaḍḍal, who spent the majority of his life in Kuḫa and died there, is recognized in Sunnî, Twelver Shî'î, and Nuṣayrî sources as having participated in the scholarly circles of both Ja'far al-Şâdiq and later Mûsâ al-Kâzîm. Although sources share common narratives about Mufaḍḍal, divergent perspectives exist regarding his theological identity.

Sunni heresiographical literature mentions the "Mufaḍḍaliyya" as a *Ghali* sect attributed to him. He was claimed to be cursed by al-Şâdiq due to his adoption of Khattâbî doctrines and association with Ismail b. Ja'far. He is also counted among the transmitters who affirmed the Mûsâ al-Kâzîm's imamate. On the other hand, Twelver *hadith*, *rijâl* and *ghaybe* literature presents two conflicting approaches: Some reports condemn him as a Khattâbî, while others present him as a trusted transmitter appointed by al-Şâdiq to educate Shî'a. Sources also identify him as a key administrator of the Imams' financial resources. Notably, however, even these favorable accounts acknowledge his notorious reputation in Kûfa. Most *rijâl* reports support his negative image. In later Twelver sources, the increase in favorable reports about Mufaḍḍal appears to be influenced by his role in affirming Mûsâ al-Kâzîm's imamate and his centrality in transmitting occultation-related narrations.

In Nuṣayrism, Mufaḍḍal b. 'Umar al-Ju'fî holds central importance in transmitting the esoteric teachings attributed to Ja'far al-Şâdiq, Mûsâ al-Kâzîm, and 'Alî al-Riḍâ. The tradition identifies him as the *bâb* (gate) of Imam al-Riḍâ, serving both as the *bâb* for the *nâtiq* Mawlâ (al-Kâzîm) and *sâmit* Imam (al-Riḍâ). However, his influence primarily stems from his narrations from Ja'far al-Şâdiq, while transmissions attributed to 'Alî al-Riḍâ through his chain are relatively scarce. Nuṣayrî texts recognize his controversial status among al-Şâdiq's companions

in Kūfa, interpreting negative reports through the lens of the *Nidā* practice and *taqiyya* observance.

Within classical Nuṣayrī literature, Mufaḍḍal b. ʿUmar occupies a position of central authority as the primary transmitter of second-century *ghulāt* doctrines into the Nuṣayrī tradition. Critical analysis of extant sources demonstrates that the extremist (*ghuluww*) Shīʿī teachings which emerged in Kūfa during the imamates of Muḥammad al-Bāqir and Jaʿfar al-Ṣādiq—particularly those propagated by key *ghulāt* figures including Jābir al-Juʿfi and Abūʿl-Khaṭṭāb al-Asadī—were systematically institutionalized within Nuṣayrī doctrine through Mufaḍḍal’s transmission network. The texts contain critical evidence of Mufaḍḍal’s intellectual continuity with the Kufan *ghulāt* tradition, particularly in his recorded statements: Jaʿfar al-Ṣādiq’s remark to Mufaḍḍal b. ʿUmar – ‘Jābir b. Yazīd al-Juʿfi asked al-Bāqir this same question exactly as you have posed it’ - and Mufaḍḍal’s own declaration – ‘I asked Abūʿl-Khaṭṭāb Muhammad b. Abī Zaynab al-Asadī about origins and fundamental principles.’”

The theological dialogue between Abūʿl-Khaṭṭāb al-Asadī and Mufaḍḍal b. ʿUmar - where Mufaḍḍal asks: ‘Did He create it (the *ism/hijab*) from His own light or from the light of His Essence?’ and Abūʿl-Khaṭṭāb responds: ‘No, from the light of His Essence’ - holds particular significance. This exchange demonstrates that the cosmogonic creation theory, a fundamental tenet of Nuṣayrī doctrine, traces its origins back to Abūʿl-Khaṭṭāb’s era (2nd/8th century). Sources contain statements such as: ‘Abūʿl-Khaṭṭāb lied against me (Jaʿfar al-Ṣādiq) and disclosed my secrets. Allah made him taste the intense heat of iron,’ indicating that Abūʿl-Khaṭṭāb was punished for revealing the Imam’s doctrinal secrets. Within the Nuṣayrī doctrinal tradition, these accounts serve as evidence for the practice of *nidā* (divine call) during Abūʿl-Khaṭṭāb’s time.

The ritual corpus attributed to Mufaḍḍal—including the significant ‘Ritual of Indication (*ishāra*)’ purportedly transmitted through Jābir b. Zayd al-Juʿfi from Jābir al-Anṣārī—presents particular *isnādic* difficulties due to discontinuous chains of transmission. Rather than undermining their authority, however, these lacunae reveal the Nuṣayrī tradition’s deliberate historiographical strategy: the construction of an artificial continuity linking developed theological positions through Mufaḍḍal’s mediation back to the foundational period of Alī b. Abī Ṭālib. This phenomenon illustrates the community’s sophisticated approach to doctrinal legitimization through selective appropriation and reconfiguration of early *ghulāt* materials.

Analysis of classical Nuṣayrī sources reveals that *ghuluww* thoughts formed in 2nd century Kūfa by figures like Jābir al-Juʿfi and Abūʿl-Khaṭṭāb al-Asadī were systematically incorporated into Nuṣayrī theology through Mufaḍḍal’s transmission chain. The epistles attributed to him provide crucial evidence of his foundational role in systematizing Nuṣayrī theology. A historical examination of doctrines ascribed to Mufaḍḍal reveals their systematic incorporation into Nuṣayrī dogma through various chains—such as those of Muḥammad b. Maṣṣūr al-Baghdādī, Jaʿfar b. Mālīk al-Fazārī, Muḥammad b. ʿAbd Allāh al-Fārisī, and Ishāq al-Aḥmar—ultimately consolidated by Hamdān al-Khaṣībī. Thus, both Mufaḍḍal and [due to his role in collecting and preserving transmissions through various channels] al-Khasibi emerge as pivotal figures in preserving and institutionalizing second-century *ghulāt* teachings within the Nuṣayrī tradition.